

TRABZON AĞIZLARI ÜZERİNE DEĞERLİ BİR ARAŞTIRMA
VE
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Zeynep KORKMAZ*

Özet

Bu makale, Norveçli Türkolog B. Brendemoen'un, The Turkish Dialects of Trabzon (Their Phonology and Historical Development) adlı iki ciltlik eserinin önce ana çizgileri ile bir özetini veren, sonra da yazarın analiz cildinde yaptığı temel yanlışları düzeltmek üzere tarihî kaynaklara, arşiv belgelerine ve bu konuda yapılan yazarın görmediği araştırmalara dayanarak Trabzon ve yöresi ağızlarının, yazarın savunduğu biçimde bir A Rum (biraz da Ermeni) alt tabakası ile bir B Türkçe üst tabakanın iç içe karışım kaynaşması ile değil, bir A Kuman-Kıpçak Türkçesi alt tabakası ile Eski Anadolu Türkçesine dayanan bir B üst tabakanın karışım kaynaşması ve tarihî gelişmesi ile oluştuğunu ortaya koyan bir araştırma inceleme yazısıdır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Ağızları, Trabzon'un Türkleşmesi, alt tabaka, üst tabaka, Kuman-Kıpçak lehçesi, Ortodoks-Hristiyan Türkler, Oğuz Türkçesi, yer adları.

Abstract

This article summarizes the main points of Norwegian Turkologist Bernt Brendemoen's two volume book titled as The Turkish Dialects of Trabzon (Their Phonology and Historical Development). In order to correct the mistakes, which the writer made in the analysis volume of the book, the article gives documented information based on the historical researches, archive documents and other resources, which the writer did not search. In his book, Prof. Brendemoen argues that the dialects of Trabzon and its environment are formed from the mixing of the A Greek (and Armenian a little) substrate shift and B Turkish superstrate. However, in this article it is argued that, this is not the case. The truth is that the dialects of Trabzon and its environment are formed from the mixing and historical development of A Kuman-Kipçak Turkish substrate shift and B superstrate based on the old Anatolian Turkish.

Key Words: The dialects of Trabzon, Turkisation process of Trabzon, substrate (primary language, archaic stage), superstrate (the new language), stratification, bilingualism, Kuman-Kipchak dialect, Orthodox-Christian Turks, Oguz Turkish, place names.

---

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi

Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon Their Phonology and Historical Development*. Volume I: Analysis, 345 s.; Vol. II Texts 280 s. Wiesbaden, Harrosowitz Verlag, 2002.

1. Trabzon ve yöresi ağızları, taşıdığı birtakım arkaik özellikler ile öteki Anadolu ağızlarından bir dereceye kadar ayrılan önemli bir ağız bölgesi oluşturduğu için, Oslo Üniversitesinden değerli meslektaşımız B. Brandemoen'un uzun ve yorucu bir çalışma ürünü olan yukarıdaki eserini dilcilerimize ve sayın okuyucularımıza biraz ayrıntılı ölçülerle tanıtmayı uygun bulduk.

Türk dili alanındaki araştırmalar genellikle yorucu ve sabırlı çalışmalar isteyen ama ulaşılan sonuçları da bir matematik ölçüsü ile kısaca ortaya koyabilen çalışmalardır. Hele konu ağız alanları ile ilgili ise, kitaplık ve masa başı çalışmaları ile yetinilemez. Öncelikle ele alınan bölge metinlerinin, aslındaki ses ve şekil yapısına uygun sağlıklı ölçülerle derlenip ortaya konması ve ancak ondan sonra masa başı çalışmalarına geçilmesi ve icabında alan çalışmalarına da yer verilmesi gerekir. Eğer bir de ele alınan bölgenin tarihî dönemlerle olan bağlantısı ortaya konmak istenirse, Türk tarihinin özelliği dolayısıyla, o bölgede hangi Türk boylarının egemen olduğunu, bölge ağızlarının hangi boy ağızları ile karışık kaynaşarak oluştuğunu belirleyebilmek için, bu kez de arşiv kaynaklarına uzanarak, salnameler, tapu sicilleri, vergi tahrir defterleri gibi özel bilgi, çok ince ayar ve dikkat isteyen uzun çalışmalara yönelmek zorunda kalır. Bu türlü tarihî gelişme süreçlerini de içine alan çalışmalar çok yorucu ve bazı durumlarda da olanaksız olduğu için, birkaç istisnası ile ülkemizdeki ağız çalışmaları daha çok ya metin derleme yahut derlenen metinlere dayanılarak ele alınan bölge ağzının dil yapısını eşzamanlı bir ölçüyle ortaya koyma niteliğindedir.

1940'lı yıllara gelinceye kadar Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili çalışmalar daha çok I. Kunos, L. Bonelli, K. Foy, F. Giese, Gy. Németh, M. Räsänen ve T. Kowalski gibi yabancı doğubilimci veya Türkologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu derlemelerin bir kısmı da ele alınan ağızların ses yapıları açısından pek ayrıntıya girmeyen genel nitelikte derlemeler durumundadır. Ancak, 1940'lı yıllardan başlayarak A. Caferoğlu'nun bütün Anadolu'yu kapsayan metin derlemeleri başta olmak üzere, yerli araştırmacılar tarafından derleme, araştırma-inceleme niteliğinde epey değerli yayın yapılmıştır. Bu alanda A. Caferoğlu, Z. Korkmaz, M. Mansuroğlu, J. Eckmann, Ö. A. Aksoy, S. Olcay, E. Gemalmaz, A. B. Ercilasun, T. Günay, M. Akalın, M. Sağır, T. Gülensoy, Ensar Aslan, Leylâ Karahan, Emin Eren, F. Özkan, A. Buran, G. Gülsevin ve N. Demir ilk akla gelen adlardır. Bunlara, üniversitelerin Türk dili ana bilim dallarında yaptırılan basılmamış yüksek lisans ve doktora tezleri de eklenebilir. Ancak, şurası da bir gerçektir ki, ağızlar alanında yarım yüzyıldan beri hayli yayın yapılmış olmasına karşılık, daha Anadolu ve Rumeli ağızlarının toplu ve birleştirici bir grameri yazılamamıştır. Bir ağızlar atlası ortaya konamamıştır. Bunun başlıca nedenleri, bu alanda daha üzerinde çalışılmamış ağız ya da ağız

bölgelerinin bulunması ve bundan doğan boşluklardır. Bu bakımdan Anadolu ve Rumeli ağızları alanında ciddi çalışmalar ortaya kondukça, yüreğimizde bunun içimizi ferahlatan sevincini duymaktayız. İşte, bu yazıda üzerinde duracağımız yayın özellikle metinler açısından verimli bir çalışma ürünüdür. Eser, Brandemoen'un 20 yıldır yapagelmekte olduğu derleme ve araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu, Trabzon ve yöresi Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının fonolojisi (ses bilgisi) ve tarihî gelişmesi ile ilgili iki ciltlik bir yayındır. Yöntem ve içerik bakımından yukarıda belirtilen güçlükleri, kaynakların verdiği olanaklar ölçüsünde göğüsleyebilmiş olan ve bundan sonra yapılacak çalışmalara da örneklik edebilecek nitelikte bir çalışmadır.

2. Sayın meslektaşımız, 1978 yılından başlayarak Anadolu ağızları ile ilgilenmiş; önce Efrasiyap Gemalmaz ve Turgut Günay'ın eserlerini tanıtarak başladığı çalışmalarını daha sonra Trabzon bölgesinden derlediği malzemeye dayanan makale niteliğindeki araştırma çalışmaları ile sürdürmüş; bunları da 1984-1999 yılları arasında çeşitli bilimsel dergilerde yayımlamıştır.¹

Bu yayınlar, genellikle Trabzon ve yöresi ağızlarının, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı ile ilgili olduğu için, eldeki araştırma cildine eklenmemiş; gerektiğinde o yazılara göndermeler yapılmış veya bu konulardaki yeni bilgiler dipnotlarla açıklanmıştır.

2.1 İngilizce olarak yazılmış bulunan eserin 346 sayfalık I. cildi, Ön Söz'den sonra 1. Giriş, 2. Fonem Analizi, 3. Morfoloji, 4. Fonolojik Mekanizma, 5. Ağızların sınıflandırılması, 6. Trabzon Ağızlarının Komşu Ağızlar ve Batı Rumeli Ağızları ile Yakınlığı, 7. Trabzon Ağızlarının Artzamanlı (tarihî) Tabakalaşması, 8. Alt Tabaka mı? Değil mi?, 9. Trabzon'un Türkleşme Tarihi, 10. Sonuç ve 11. Bibliyografya bölümlerini içermektedir. Daha sonra yer alan eklemeler bölümünde, seçilmiş 14 metnin İngilizce çevirisi ile birkaç izdüşümlü görüntü yer almıştır. Ayrıca bölümler içinde bir Trabzon haritası ile bazı seslerin bölgedeki dağılımını gösteren birkaç şekil ve tablo da bulunmaktadır. Birinci ciltte değerlendirmesi yapılan ses olaylarının hepsi de ikinci ciltte verilen metinlerin analizine dayandığı için, belki yapılan çalışmaların kaynağı olarak önce 2. ciltten söz etmek daha uygun olacaktır:

Araştırmanın temel dayanağı olan ve II. cildi oluşturan metinler, Trabzon ağız bölgesini; İyidere, Baltacı ve Maki Deresi, Solaklı Deresi, Kastel Deresi, Monahos Deresi, Gorgor Deresi (Küçükdere), Karadere, Yanbolu Deresi, Arsen (Selen) Deresi, Durana (Kalafka) Deresi, Şana Deresi, Larhan ve Meryemana Deresi, Galyandere, Değirmendere, Mulaka Deresi, Trabzon ile Değirmendere vadisinin iki yakasını çevreleyen vadiler, Sera Deresi, Kalemına Deresi, Hıdırnebi ve Cape Yeros dağları arasındaki bölge, Kumyatak (Çamlık), Kurbağa Deresi,

¹ Bu makalelerin konu ve künyeleri için tanıtılan eser, C. 1, s. 305-306 bibliyografya bölümüne bk.

Akhisar (Ağşar) Deresi vadilerindeki ilçe ve köylerden derlenmiştir. 280 sayfalık metin bölümü 139 adet derleme metnine dayanmaktadır.

Yazar, II. cildin başındaki İçindekiler listesinin sonuna, metinlerde kullandığı çevriyazı (transkripsiyon) işaretlerini gösteren bir liste eklemiştir.

Derleme konusundaki açıklamalardan ve metinler üzerinde yaptığımız incelemelerden anlaşılıyor ki, Brandemoen, gerek konuşmaların seçiminde gerek metin konularının yönlendirilmesinde ve teknik olanaklardan yararlanarak yaptığı derlemelerde son derece dikkatli ve titiz bir yöntem uygulamıştır. Aynı titizlik, konuşmaların çevriyazılı birer metin durumuna getirilmesinde de gösterilmiştir. Ünlü ve ünsüzlerin boğumlanma (artikülasyon) özelliklerine göre ayrıntılı işaretlerle gösterilmesi, kelime ve cümlelerde vurgu ve tonları belli eden işaretlerin kullanılması, ağız özelliklerini çok büyük ölçüde yansıtabilecek nitelikte başarılı bir metin yapısı ortaya koymuştur. Böyle ayrıntılı ve sağlıklı bir metin tespitine dayanan ses bilgisi çalışması da elbette verimli ve başarılı olacaktır. Eserin yukarıda bölüm başlıklarını verdiğimiz I. cildinin 2.-6. bölümleri arasını dolduran konular, hep bu metinlere dayanarak işlenmiştir. Gerekli yerlerde, Trabzon bölgesi ağızları ile ilgili M. Räsänen, L. Bonelli vb.'lerinin derlediği metinlere de işaret edilmiştir.

2.2. Birinci cildin içeriğine gelince :

Eserin adından, Ön Söz ve Giriş bölümlerinde (s. 1-47) yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, eserin iki temel amacı vardır. Bunlardan biri Trabzon ve yöresi ağızlarının ses yapısını ortaya koymak, ikincisi de bu ağızları eşzamanlı ve artzamanlı bir analizden geçirerek tarihî dönemlerdeki gelişmelerini belirlemektir.

Yazara göre, Trabzon ve kısmen Rize'de konuşulan ağızlar hem çok arkaik özellikler taşımakta ham de yabancı dillerin özellikle Rumcanın etkisi altında büyük ölçüde yenilikler (değişiklikler) göstermektedir. Bu nedenle eş ve art zamanlı yöntemle yapılacak çalışmalar, bir yandan bölgenin öteki Anadolu ağızlarından ayrılan yanlarını ve Eski Anadolu Türkçesi ile birleşen çok arkaik özellikleri ortaya koyabilen bir yandan da tarihî dönemlerdeki ağız tabakalaşmasını ve bölgenin etnik yapısındaki durum dolayısıyla bazı yabancı dillerin, özellikle Rumcanın etkisini ortaya koyacaktır. Yazar, kendi metinlerinin ortaya koyduğu dil bilim verilerinden yararlanarak tarihî tabakalaşma analizleri yaparken, ister istemez bölge ile ilgili eski dönemleri ele alan S. Farukî , F. Sümer, A. Bryer, D. Winfield, R. Şükürov gibi yazarların eserlerinden ve bazı eserlerde kullanılan arşiv belgelerinden de yararlanmışır.

Yazarın bu bölümde verdiği bilgiye göre, Trabzon bölgesinin Türkleşme tarihi üzerine çok az şey yazılmıştır. S. Farukî , Trabzon'un İstanbul'un fethinden 8 yıl sonra 1461 yılında ele geçtiğini, bugün o bölgede yaşayan Çepnilerin de bölgeye XVI. yüzyılda geldiklerini dikkate alarak, bölgedeki Türkleşme olayının XVI. yüzyıldan sonra olamayacağı görüşünü benimsemiştir. Brandemoen ise,

bölge ağızlarında arkaik dil özelliklerinin bulunduğu gerçeğinden hareket ederek, Türkleşmenin XIV. yüzyıldan daha sonraya götürülemeyeceği görüşündedir. Yalnız, burada yazarın aklına takılan ve sorun oluşturan bir nokta vardır. O da Türkçe adların yalnız üzerinde çalışılan XVI. yüzyıla ait az sayıdaki vergi tahrir defterlerinde yer alması, buna karşılık XV. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar bu bölgede büyük ölçüde Türkçe konuşan grupların varlığına dair kayıtların bulunmamasıdır. Bu durum karşısında, kendisinin tek savunma dayanağının dil bilimi verileri olduğunu göz önünde bulundurarak, bölgeye, Türkçe XIV. yüzyıl başlarında girmiş ve bölgenin ağız özellikleri de bu dönemde biçimlenmiş olmalıdır, diyor. Yazara göre, Trabzon ve yöresi fizikî olarak daha o dönemde Anadolu'nun öteki bölgelerinden soyutlanmış olduğundan bir bakıma bu nedenle bir bakıma da koruyucu alt tabaka dillerinin etkisiyle öteki Anadolu ağızları dışındaki genel gelişmenin en eski aşamasını kısmen bugün de korumuş olan diğer kesimlerdeki Of ve Çaykara vadisi ile batıdaki Tonya bölgesi oluşturmaktadır. Daha sonraki göçler nedeniyle Of ve Çaykara arasındaki vadilerle Trabzon ili ağızlarının özellikleri hayli kısıtlı kalmıştır. Burada yazarın yanıt bulmak istediği bir başka soru da bölgede fizikî olarak soyutlanmış Trabzon ve yöresi ağızları ile XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyılın öteki Anadolu Türkçesi arasında neden bu denli az ortak izlerin bulunduğu hususudur. Bu konuda bölgenin tarihi üzerinde duran uzmanlar, söz gelişi Bryer, 1352 yılında Comnenian prensesi ile bölgenin güney kesimine karşı bir kale oluşturan Akkoyunlular hükümdarının oğlunun evlendiğine ve Türkçe teriminin ancak bu olayla Panaretos gibi resmî tarihçilerin eserine girdiğine; ancak bu dönemde Trabzon'da bir Türk yerleşiminin bulunmadığına işaret ediyorlar. Gerçi Akkoyunlular ile Comnenon Krallığı arasında akrabalık ilişkileri kurulmadan önce Akkoyunlular ve Çepniler buraya akınlar düzenliyorlardı. Ama bu kaynaklarda bunların burada kaldıklarına dair kayıt yoktur. Son yıllarda Trabzondaki ilk Türk varlığı konusundaki R. Şükürov tarafından da bir görüş ortaya atılmıştır. Ancak, yazar, bu konunun tartışması eser sonundaki tarihî bölümde ele alınacaktır, diyor. Trabzon ve yöresindeki tarihî dönemlere giren yerleşim konusunda bu anlatılanlar dolayısıyla bizim de eklemek istediğimiz farklı bazı düşünce ve görüşler vardır. ancak, konunun tartışması eserin sonuna bırakıldığı için biz de düşüncelerimizi o bölümde belirtmeyi uygun bulduk.

2.2.1. Yazarın, Giriş'te üzerinde durduğu önemli bir konu da buradaki Türkleşme sürecinin nasıl gerçekleştiğidir. Yani bu süreç Türkçe konuşan unsurların gittikçe yoğunlaşan bir yayılması ile mi? Yoksa aslında Rumca konuşan unsurların Türkçeye adapte olmaları ve belki de din değiştirerek (ihtida ederek) Müslüman olmaları ile mi gerçekleşmiştir? Bunu başka bir anlatımla şöyle dile getirebiliriz. Eğer dil değişmesi bir gerçek ise, o zaman Rumca ve Ermenice konuşanların kendi dillerindeki özellikleri Türkçeye empoze etmeleri söz konusudur. Yok, Türkçenin korunması söz konusu ise o zaman da Türkçe konuşanlar bir takım dil özelliklerini komşuları durumundaki Rum ve Ermenilerden almışlardır. Her iki durumda da bir iki dillilik zorunluğu ortaya

çıkılmaktadır. Ama şimdiye kadar üzerinde durulan arşiv malzemesi bu konuda yardımcı olamamıştır.

Doğu Karadeniz sahil bölgelerindeki Türkleşme olayı Anadolu'nun öteki bölgelerinden çok farklıdır. Öteki bölgelerde, Türkçe, Rumca ve Ermenice, Türkçenin etkisi ile bütün değişimlere karşı korumasız ve açık kalmıştır. Hovdhaugen'in ortaya attığı ama yanıtı bırakmadığı sorulardan biri de Pontus Rumcasında Türkçenin devreye girmesinin neden Kapadokya Rumcasındakinden daha az önemli olduğudur. Bunun nedenleri bölgenin coğrafi koşulları, sosyal yapısı ve tarihi ile çözümlenmelidir. Doğu Karadeniz sahillerinin Türkleşme sürecinin istisnaî olduğu Bryer tarafından "Greeks and Türkmens - the Pontic Exception" (1975) adlı makalesinde ustalıkla biçimde vurgulanarak belirtilmiştir. Bryer'e göre istisnaî olan, Trabzondaki Bizans Krallığının, Trabzon'un zaptı olan 1461'e kadar Türklere karşı koymuş olmasıdır. O bu istisnayı bölgedeki yoğun yöreselleşmeye bağlamıştır. Burada devreye giren yazar, benim de açıklayacağım üzere, bu yöreselleşme Rumcanın Türkçeye karşı direnmesi ile kendini göstermekte ve Rumca'nın etkisi altında çok özel bir ağız oluşmuş bulunmaktadır, diyor. Bu konuda Anadolu Türkçesinin tarihî gelişimi açısından, Doğu Karadeniz bölgesi ağzlarının taşıdığı önem üzerinde daha önce durulmadığını belirten yazar, gerçi M. Räsänen ve T. Günay, bu ağzların arkaikliğine işaret etmişlerdir. Ancak, sistematik bir araştırma yapmamışlardır. Çok az sayıdaki art zamanlı çalışmalardan birisinde, Gy. Németh, Doğu Karadeniz sahillerindeki koloni ile Batı Trakya'daki koloninin dilde aynı özelliği taşıdıklarını; ancak, direnme gücünde Batı Trabzonun öncelikli yer aldığını ileri sürmüştür. Bu iddia aşağıda 6. Bölümde tartışılacaktır.

2.2.2. Coğrafi Özellikler (s.15-1.1.):

Yazar, yukarıda ileri sürdüğü yöreselleşmenin ve Türkçenin burada yüzyıllar boyunca izole edilmesinin nedenini 'pont zinciri' (Karadeniz zinciri) diye adlandırılan yüksek dağ silsilesini, bölgenin Anadolu'nun iç kesimi ile olan bağlantısını kesmesine bağlıyor. Ayrıca, kuzey-güney yönündeki derin vadiler, her iki taraftan yüksek tepelerle çevrilmiş olduğundan, doğu ile batı arasındaki iletişim çok güçleşmiştir. Bu konuda verdiği açıklayıcı öteki bilgiler şu noktalarda özetlenebilir: Bölgenin çok ayrıntılı topografik tasvirleri Bryer ve Winfield tarafından yapılmıştır (1985). Bölgenin elbise, yapı stili ve köy yapısı gibi kültürel özellikler bakımından güneyden ayrılan bir durumu ve direnmesi vardır. Kuzeyin yağışlı, nemli ve sık ormanlı iklim yapısı ile onun güney kesimindeki arazinin kurak ve nispeten çorak yapısı arasındaki ayrılık da zıtlığı artırmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinin yüksek sıradağları, Anadolu'nun iç kesimindeki geniş ovalarda yaşayan Türklere bir korku ve ürkme duygusu vermiştir. Bunu az çok destanî nitelikteki *Dede Korkut* hikâyelerinde, Kaflı Koca'nın, Trabzondaki Hristiyan Kralının kızına gitmek isteyen oğlu Turalı'ya söylediği sözlerden anlıyoruz.

Trabzon'u Batı Karadeniz şehirlerine oradan da Ankara ve İstanbul'a hatta bugün Kafkasya ve Rusya'ya bağlayan ana yol bile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlanmıştır. Daha önceki yüzyıllarda da sahil bölgesi malarya hastalığı yüzünden tehlikeli sayılmıştır. Son yüzyıla gelinceye kadar dış dünya ile ilişkisi yalnız deniz yoluyla yapılmış; böylece, Karadeniz ile Pontus dağları arasında kalan halk dışarıdan bir nüfus baskısına uğramamıştır. Dil yapısını hatırlama bakımından unutulmaması gereken bir nokta da bölgede yoğun bir nüfusun bulunmasıdır. Bu nedenle aşağı yukarı son üç yüz yıldan beri bu bölgeye bir göç olmamıştır. Trabzon ve Rize'de tarım arazisine oranla nüfus yoğunluğu çok fazla olduğu için buradaki halk, Türkiye'nin başka yerlerine ancak 20. yüzyılda göç etmeye başlamıştır. Yazar burada Trabzon ve yöresini güneye bağlayan geçiş yollarını da sıralıyor, karaya bağlanan bu geçitler yanında göçlerde deniz yolu da kullanılmış olabilir. Osmanlı döneminde, çeşitli sebeplerle Balkanlardaki bir kısım halkın zorunlu göçler veya sürgünlerle Karadeniz sahillerine yerleştirilmesi olayı büyük bir ihtimalle bu bölgenin fethinden sonradır.

2.2.3. Bölgenin Etnik ve Dil Yapısı (1.3):

Bu alt bölümde yazar, Meeker (1971)'in ev tipleri, köy yapıları ve kırsal alan tekniği gibi kültür benzerliklerine dayanan tespitini benimseyerek çok muhtemeldir ki Trabzon (ve Rize) halkı, buraya büyük Türk göç dalgaları gelinceye kadar, kısmen dil ve din bakımından Helenleştirilmiş yerli Kafkas kabilelerinden oluşuyordu, diyor ve bölgedeki Türk ağızlarının biçimlenmesinde az çok etken olan ve Türkçenin dışında kalan üç ögenin varlığından söz ediyor. Bu ögeler şunlardır:

Rumca 1.3.1: Bu bölgede Grekçe erken eski çağlardan beri konuşulmaktaydı. Bu ağız zaman içinde kendi çizgisinde gelişmiştir. Bugün ölçünlü (standart) Rumca konuşanlar tarafından hemen hemen anlaşılammamaktadır. Nedeni de XI. yüzyılda Anadolu'ya Selçuk Türklerinin gelmesinden sonra, Orta Çağda büyük bir olasılıkla anadilden ayrılarak yol almış olmasıdır. Anadolu'da 1923 tarihindeki mübadeleye kadar Ortadoks-Rumlar tarafından konuşulan bu dil, Doğu Karadeniz'in sahil bölgesinde de konuşuluyordu. Hâlâ da (veya yakın geçmişe kadar) Gürcistan, Ukrayna ve Rusya'nın içinde, Türklerin hiç bulunmadığı sahil bölgelerinde de konuşulmuştur. Bununla birlikte konuşanların çoğu, en azından Güney Rusya ve Ukraynadakiler Karadeniz'in güney sahillerinden gelen göçmenlerdi. Çünkü geldikleri bölgede Türkleşme vardı. Türkleşme nedeniyle buraya göç etmişlerdi (Dawkins: 1937).

Hiç şüphe yok ki, Türkler Trabzon bölgesine egemen oluncaya kadar burada Grekçe önemli bir dildi. Gerçi dil tabakalaşması ve art zaman olayı yeterince incelenmemiştir. Ama öyle görünüyor ki, dil, mübadeleden önce Türkçenin etkisi ile birtakım değişmelere uğramıştır. Bu karışma her türlü sözlük kelimelerinde, alıntı deyimlerde ve Türkçe kelime diziminde kendini göstermiş ve Pontus ağızını karakterize etmiştir.

Yazarın, bu bölgede yer yer yabancı ve özellikle Rum araştırmacıların görüşlerine dayanarak veya onlara atıflar yaparak da verdiği öteki bilgiler şunlardır: Trabzonda Rumca konuşan ve 20 yüzyılda Türkçenin yoğun etkisi ile çok değişmiş olan iki minik topluluk bir yana bırakılırsa, bu dil, bu gün 1923'te sürgün edilen Rumların torunları tarafından Yunanistan'da standart Rumcanın baskısı altında olmasına rağmen hâlâ konuşulmaktadır. Rumların Yunanistan'a göç tarihindeki ve daha önceki dönemine ait metinler de yayımlanmıştır. Böylece Pontus Rumlarının tarihleri ve kültürleri gibi dilleri de tespit edilmiştir. Yazarın sayfa 15'te verdiği 5. Nottan anlaşıldığına göre, Pontus tarihi ve kültürü konusundaki düşüncelerinde; Bryer ve Winfield (1985) bibliyografyasındaki eserlerde yazılanlardan yararlanmıştı.

Yazar, Andrew (1989) Mackridge (1917)'nin verdiği bilgilere dayanarak, bugün bölgede Rumca konuşan Müslüman köyleri başlıca iki gruba ayırıyor. Bunlardan birincisi Çaykara ve Sürmene ilçelerine bağlı olan ve bazılarında da Holo köyleri denilen köylerdir. Öteki grup da Tonya ilçesinin Kumyatak bölgesindeki bazı köylerdir. Yazar, bu konudaki görüşünü şöyle sürdürüyor:

Türk ve Rum halkı arasında yüzyıllar süren yakın ilişki ve Lozan anlaşmasından sonra, ortadoks halkın burayı terketme zorunluğu ve 20. yüzyılda Yunanistan ve Türkiye arasındaki politik durum, bir yandan bugünkü Trabzon halkının kökeni sorusunun ortaya atılmasına ve dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında belirli dönemlerde hassas bir durumun oluşmasına yol açmıştır. Sınır boylarında Rumca konuşan Müslümanların veya Türkçe konuşan Hristiyanların yani gizli Hristiyanların (Crypto-Christians) varlığı bu duyarlığı daha da artırmıştır. İşte bu duygusallık ve düşmanlık çeşitli görüntülere yol açmıştır. Belki de ortak bir Türk-Rum toplum yaşamının kabulüne karşı duyulan isteksizlik, Yunan bilim adamlarını, söz varlığı ve başka açılardan Türkçenin Yunanca üzerindeki etkilerini küçümsemeye yöneltmiştir. Bundan dolayı da söz gelişi Oeconomides, eserinin (1908) "Alıntı Sözler" bölümünde (1908: 129-130) Sanskrit, Ermeni, İslav asıllı alıntıları sıraladığı hâlde, Türkçeye hiç yer vermemiştir. Türkçenin Pontus Rumcası üzerindeki büyük etkisi bilinmesine rağmen, bu durum onları hiç ilgilendirmemiştir. Bugün Yunanistan'da yaygın olan bir kanı, şimdiki Trabzon halkının özünü ve kökenini kaybetmiş Hristiyanlar olduğu iddiasıdır. Bir kez (nesiller ötesinde olsa) Hristiyan daima Hristiyandır düşüncesi fanatik bir düşüncedir. Çünkü, bugün Of ve Çaykara halkı arasındaki İslamî inanç ve varlığı bu (fanatik) iddia ile büyük bir çelişki oluşturmaktadır. Bununla zıtlaşan gizli İslamlık görüşü de çok nadirdir (bk. Metin 77), Türk tarafına gelince: Burada da, Trabzon'un ilk sakinlerinin Orta Asya'dan gelen Türkler olduğu (H. Albayrak 1986) veya eski çağlarda Pontus Krallığının armasının bugünkü Türk Cumhuriyetinde olduğu gibi ay ve yıldızdan oluştuğu (M. Goloğlu 1973) biçiminde epey mürekkep harcanmıştır. Yunan tarafındaki bu politik duygusallık, Türk otoriteleri arasında, Doğu Karadeniz bölgesinde araştırma yapan yabancı araştırmacılara karşı güveni abartılı bir kuşku duyma ile sonuçlanmıştır. Bunun yanında, doğru veya yanlış, bir tarafın ceddinin belki Orta-

Asya'dan gelmemiş olduğu yolunda K. Emiroğlu (1989), Ö. Asan (1996) gibi araştırmacıların vardığı sonuçlar, bugün bölgenin Müslüman halkı arasında merak uyandırmıştır. Son yıllarda bu merak gittikçe artmış ve Yunan yazarı Yorgo Andreadis, azçok dokümanter ama asla nostaljik olmayan bir biçimde *Neden Kardeşim Hüsnü* (1996), *Tamama-Pontusun Yitik Kızı* (1996) ve *Gizli Din Taşıyanlar* (1997) hikâyeleri ile bu konuyu işlemiştir. Romantikleştirilmiş olan bu hikâyeler hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da popüler olmuştur.

2.2.4. Ermeniler ve Ermenice (1.3.2):

Brendemoen, bu paragrafa, bölgedeki tarihî tabakalaşmada ikinci ögeyi oluşturan Ermeniler ve Ermenice üzerinde de durmuştur. Birkaç kaynaktan verilen bilgiye dayanarak bölgedeki Ermeni nüfusunun Ortodoks Rumlara oranla oldukça az olduğunu bildiriyor. Söz gelişi Gökbilgin'in tespiti ile 1515 tarihli vergi tahrir defterlerine göre sayı $\frac{1}{4}$ oranındadır. Bununla birlikte bölgede, Ermenilere ait kilise ve manastırların varlığı tespit edilmiştir. Bir de yazar, Hemşinli denilen ve Ermenice konuşan Müslümanların varlığından söz etmektedir. Hemşinliler en çok Hemşin ile Rize bölgesindeki Çamlı Hemşin'de bulunmuşlardır. Hopa'nın Gürcistan sınırına yakın bazı izole edilmiş bölgeleri dışında kalan Hemşinliler Ermenice, konuşmadıkları hâlde (Berninghaus 1989'a), ağızları Rizedeki ağızlardan farklıdır ve kullandıkları ağızda hayli Ermenice söz vardır. Hemşinlilerin Trabzon'un Karadere havzasına göçleri, belki de dil değiştirme yani Türkçeye dönme olayından öncedir. Burada, Ermeni kaynaklarına dayanarak yapılan açıklamalardan, tarihî süreç içinde bölgede Ermenice konuşan Müslümanlar yanında Hristiyan Ermenilerin varlığı da anlaşılıyor. Ancak, Ermenice, Hemşinli halkının bulunduğu pek az köyde konuşulmuştur. Bir de, Ermeni ve Rum kronik yazarları kendileri dışında kalan halk gruplarına nadiren ilgi göstermişler, bu yüzden çok sayıdaki Türk halkını dikkate almamışlardır. Of'un güneyinde ve Çaykara'da Şinek (bugün Ataköy), Vahtanç (Koldere), Küçükhol (Cumapazarı) gibi bazı Ermeni yer adları da vardır.

2.2.5. Laz'lar (1.3.3.):

Kartvelian dilinin Laz ağızının Pazar ilçesinin doğusundaki Rize ve Artvin'in kıyı kesiminde konuşulduğunu belirten yazar, bu adın nereden geldiği konusunda kesin bir yargıya varamıyor. Bu konuda verilen bilgiler özet olarak şöyledir: Tarihî dönemlerde, bu bölgede büyük oranda Laz halkının bulunduğu veya büyük ölçekte batıdaki kesimlere göç ettikleri pek görülüyor. Çünkü, bunlarda görülen müzik, horon dansı, Karakonsolos peri hikâyeleri gibi folklor özellikleri bütün Doğu Karadeniz bölgesinde görülen özelliklerdir. Kilise ve vergi kayıtlarında Laz özel adları da çok seyrek. Kendisinin hem Doğu Karadeniz bölgesindeki Türkçede hem de Pontus Rumcasında kullanılan ve işaret zamirlerine getirilen *ha-* ön ekinden hareket yoluyla yaptığı çalışma da bir bağlantı kurulmasına yardımcı olamamıştır. Bununla birlikte Trabzon halkı için *Laz* kavramı önemlidir. Çünkü Trabzon halkı başkaları tarafından çok kez, *Laz* olarak tanınmıştır. Yani Türkiyede yaşayan insanlar, Doğu Karadeniz bölgesi

halkını *Laz* diye adlandırmışlardır. Onlara buradaki halkın *Laz* olup olmadığı sorulduğunda da hep çok doğudakilerin *Laz* olduğunu söylerler. Bu konuda ortak bir anlayış bulmak güçtür. Nitekim bizim metinlerimizde de (no: 33), konuşmacı, *Haldizan* köyünün halkı için “onlar *halt biz laz*” demektedir. Buna paralel bir örnek M. Räsänen’de de geçer. Bu nitelendirmenin belli belirsiz anlamı göz önünde tutulunca, Benninghaus’un “The Laz: An example of multiple identification” (1989) adlı makalesine gerçekten uygun bir ad seçmiş olduğu anlaşılıyor. *Laz* kavramı üzerinde duran Meeker (1971) de bu kavramın genel Türkçede “Doğu Karadenizli” anlamına geldiğini söylüyor. *Laz*’ın ne olduğu özel olarak tanımlanmadıkça bu kavram karışıklığı sürer. Aslında *Laz* kavramındaki kapsamlı kullanılış çok eskidir; Orta Çağa kadar uzanır. Bu kavramın *Lezghians* ile birleştirilmesi yolundaki karışıklık XVII. yüzyılda Evliya Çelebi’ye kadar uzanır. Buna XVI. yüzyılın 2. yarısında Aşık Mehmed de tanıklık etmektedir. Şüphesiz bu *Lezghian*’ın asıl kökeni çok daha eskiye Arap kaynaklarına (s. 23, not 21) kadar uzanır. Abû al-Fidâ Trabzon’daki *Lezghian*’dan söz etmiştir.

2.2.6. Öteki Diller (1.3.4.) :

Trabzon’un, son birkaç yüzyıl içinde dışarıdan yapılan göçlere kapalı kalmıştır gerçeği, bizim, birkaç halk grubunun birbirine çok karışmış olduğu daha eski dönemler için elde ettiğimiz bilgilerle çelişmektedir. Arnavutların, fethin arkasından Osmanlı sürgünü ile Peloponez’den buraya gelmiş olmaları özellikle ilgi çekicidir. Bölgede Boşnakların ve Çitaks denilen Müslüman Bulgarların bulunması da ilginçtir. Gerçi biz metinlerimizde böyle bir Boşnak belirtisi görmedik ama, büyük bir olasılıkla, bu gelenlerin Müslüman veya Hristiyan oluşlarına göre, geldikten kısa bir süre sonra Türkler veya Rumlarla karışıp kaynaşmışlardır. Aynı durum daha önce gelen Kürt, Geldanî grupları ile çeşitli Kafkas kabileleri için de söz konusudur. Bu münasebetle tekrarlamak gerekir ki, 1843 yılında bölgeye seyahat etmiş olan Alman Botanikçisi Karl Koch, Of için (belki Kalos Potanos ağzındaki Eski Pazar [İyidere]’ı kastetmiştir) ora halkının komşularına oranla anlaşılmaz bir dille konuştuklarını kaydetmiştir. (Eğer bu dil Rumca veya Ermenice ise), bu tespit onun yanında bulunanlarca yapılmış olmalıdır.

Buradaki halkın yer adları yoluyla belirlenmesi de aldatıcı veriler ortaya koymaktadır. Bu husus yalnız köken bilgisi (etimoloji) ile ilgili güçlüklerden değil, aynı zamanda spekülatif etimolojiler yapılmasından da kaynaklanıyor (Kieperit 1890, Brandemoen 1996). Bir de vergi defterlerinde, aynı yüzyılda, aynı köyün iki ya da üç ayrı adla gösterilmesi durumu vardır. Trabzon ve Rize köylerinden pek çoğunun adı da yakın zamanlarda değiştirilmiş durumdadır. Yabancı etkilerden kurtulma ve millileşme politikası ile, özellikle 1951-1963 yılları arasında, Türkçe olmayan yer adları Türkçeleri ile değiştirilmiştir. Bununla birlikte bazı eski adlar, halk tarafından resmî olarak kullanılmaktadır. Az sayıda Türkçe kökenli yer adları da vardır. Bir de otlak, ırmak, dağ vb. sosyal nitelikli olmayan adları değiştirme konusunda herhangi bir girişim olmamıştır.

2.3. Araştırmaların Durumu (1.4.):

24-28. sayfalar arasındaki bu paragrafta, yazar, Doğu Karadeniz bölgesini de ele alan en eski çalışmalardan başlayarak yapılan derleme, araştırma ve diğer nitelikteki yayınların özlü birer tanıtma ve değerlendirmesini yapmıştır. Bunlar I. Kunos, V. Pisarov, L. Bonelki, M. Räsänen, B. Yanıkoğlu, A. Caferoğlu, E. V. Gudiaşvili, T. Günay, K. Emiroğlu, T. Hayashi'nin metin derlemesi, antoloji veya hem metin hem araştırma niteliğindeki yayınlarıdır. Ayrıca birkaç öğrenci bitirme tezi üzerinde de durmuştur.

2.3.1. Metinler (1.5.):

Eldeki eser, esas itibariyle tarihî nitelikte bir çalışma olduğu, ağızlar da eğitim ve basın yoluyla ölçünlü (standart) Türkçenin büyük baskısı altında olduğu için, metinlerin, bölgenin çeşitli kesimlerinde var olan bütün ağızlarını derleme amacı taşımadığına işaret eden yazar, çalışma ilkesini şöyle dile getiriyor: Derleme yapılan kimseler elden geldiği oranda ölçünlü Türkçenin etkisinden uzak kalmış ve yerlerinden çıkmamış, kırsal kesim sakinlerindedir. Metinlerin çoğu kendisince 1974- 1979 yıllarında 54 metin de 1994 yılında derlenmiştir. İçinde bulunulan özel şartlar ve bazı kısıtlamalar, her köyden elden geldiğince metin alma olanağı vermemiştir. Köylerde yerli konuşmacılarla kahvelerde ve bazı evlerde biraraya geldiklerini, konuşanların dinî, tarihî hikâyeler, günlük yaşayış biçimlerini vb. olayları anlattıklarını, buna yer yer kendi yanındaki kadın, erkek konuşmacıların da katıldığını bildiren yazar, uzun açıklamalarından anlaşıldığı üzere, derleme yapmanın olumlu olanaklarından yararlandığı gibi, karşılaştığı birtakım güçlükleri yenmenin tekniğini de bulmuştur. Burada üzerinde durulan önemli bir nokta da geniş birer arazi üzerine yayılmış evlerin oluşturduğu fizikî bir birlikten çok idarî bir birlik oluşturması, bu yüzden de bölgede yer alan köylerin Anadolu'nun iç bölgeleri gibi bir ağız çekirdeği oluşturmadığıdır. Bunun ilk yerleşimle ilgili tarihî sebepleri olabileceği gibi belirli halk gruplarının aynı arka plânda (background) yer alabilecekleri sorusunu da hatıra getirmektedir. Bir mahalle çeşitli dönemlerde idarî bakımdan bir köyden başka bir köye aktarılabilirdi. Bu nedenle sağlıklı bir derleme yapılabilmesi için yalnız bir köyden değil, bir mahalleden bile çeşitli kimselerden metin almak gerekiyordu. Bu yüzden 139 konuşmacıdan metin derlenmiştir.

2.3.2. Kapsam (1.5.1.):

Bu paragrafta, derlenen metinlerin konu kapsamaları üzerinde duran yazar, metinlerin bir kısmının tarihî olaylarla ilgili olduğunu dikkate alarak bölgede 20. yüzyılda ortaya çıkan ve bölgenin ağız yapısını etkileyen olaylara işaret ediyor. Bunlardan biri "seferberlik" diye adlandırılan Rus işgalidir. Bu işgal sırasında bölge halkının çoğu Türkiye'nin başka bölgelerine, özellikle, sahilin daha ileriki batı bölgelerine göç etmişlerdir. Bu konudaki izlerin, Rusların bölgede kalan halka karşı gösterdiği acımasız davranışın bölgeden bölgeye göçe yol açmış olmasıdır.

Anlaşılan, Tonya halkı ile Ruslar arasında büyük çarpışmalar olmuştur.

Burada yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, yazar, anlatılan tarihî olaylar, menkıbe ve hikâyelerden hem bölgenin sosyal yapısını hem de ağız yapısındaki tarihî gelişmeyi tespitte elverişli malzeme elde etmek istemiştir. Konuşmalarda ele alınan konuların yönlendirilmesi de bu amaca dayanmış bulunuyor. Buradaki olaylar 1914-1917, 1919-1923, 1923 ve 1929 olaylarıdır. 1914-1917 arası olayları I. Dünya Savaşı ve yukarıda belirtilen Rus istilâsı ile ilgili olaylardır. 1919-1923 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşı dönemi, doğuda Ruslara batıda Yunanlılara karşı mücadele etme dönemidir. Yazarın erkek konuşmacılarından çoğu Yunan savaşına yahut her iki savaşa da katılmış olan kimselerdir.

1923 Lozan anlaşmasından sonra mübadele başlamıştır. Karadeniz bölgesinde halkı tedirgin edici birçok bölgesel olay, mübadeleye ve ortadoks halkın sürülmesine yol açmıştır.

1929 yılındaki büyük su baskını olayı da Çaykara ve Sürmene'nin birçok köyünü tahribata uğrattığı için Sürmene'de evsiz, barksız ve açıkta kalan halkın büyük bir kısmı, Maçka'nın mübadele ile boşalan yerlerine yerleştirilmiştir.

Yazarın geniş bir tutumla “folklor” başlığı altında topladığı metinler de peri hikâyeleri, dinî hikâyeler, yiyecek kültürü ile ilgili anlatımlar, avcılık, balıkçılık hikâyeleri ile köylerdeki günlük yaşam ve Doğu Karadeniz bölgesi için ilgi çekici olan kendirden yapıma giyeceklerle ilgili metinlerdir. Bunlar dışında, Çaykara'nın İslâmlaşması gibi tarihî açıdan ilgi çeken menkabevî hikâyeler ile, iklim değişikliğinin yol açtığı halkı denizciliğe çekme niteliğinde hikâyeler de vardır. Maçka halkının ortak yaşam hikâyeleri konuşmacıların yeğledikleri hikâyelerdir. Ortadoksların manastır yaşamları ile günlük yaşamlarına ilişkin hikâyeler ise çok üniktir.

2.4. Bu araştırmanın amacı (1.6.):

Yazarın bu paragrafta verdiği bilgiye göre, eserin 2.-4. Bölümlerinin amacı, bir bakıma 5. bölümde yer alan Trabzon ağızlarının sınıflandırılması için gerekli temel taşlarını koymak, bir bakıma da bölgenin ses yapısında kendini gösteren çeşitli özellik karışıklığını tarihî ölçülere başvurarak açıklamaktadır. Ses bilgisi analizlerini içine alan 2. bölümde, genellikle eşzamanlı yöneme başvurularak fonem düzeninin tespiti ve çeşitli metinlerdeki alafon sistem ve değişmelerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Bu bölüm 5. bölümdeki sınıflandırmanın temelini oluşturmakla birlikte, aynı zamanda ağızların sınıflandırılmasında öteki özelliklerle birleştirilmesi olanaksız bulunan ve kişisel alışkanlıkları temsil eden yöresel ayrıntıları da içermektedir. Bu ayrıntılar bazı tarihî süreçlerin çözümünde önemli olduğu için gözardı edilmemiş, alt paragraflarda değerlendirilmiştir. Söz gelişi kelime sonunda ve son hecede *n* ve *r* ünsüzlerinden önce gelen *ä* ünlüsünün *a* ünlüsünün alafonu yani değişik bir türü olması gibi. Bu özellik bölgenin doğu kesiminde, bazen de epey batıda göze

çarptığı ve metinler arasında da coğrafi bir bağlantı kurulamadığı için, yazar, bu türlü özelliklerin sınıflandırmada birer parametre yani bir etken olarak kullanılamayacağı görüşündedir. Burada ünlü uyumunda görülen bir alafon durumuna da işaret edilmiştir.

Yazara göre, morfofonoloji ile ilgili 3. bölüm, ağızların sınıflandırılmasında önemli bir temel oluşturmuştur. Bu bölümdeki art zamanlı (diachronic) görünüm önemlidir. Çünkü çeşitli metin grupları Anadolu Türkçesinin gelişmesindeki farklı tarihî aşamaları temsil etmekte, eklerdeki ünlüler ile ilgili veriler de tarihî çerçevenin çizilmesinde değer taşımaktadır.

Bölgenin ses yapısı ile ilgili 4. bölüm de yine artzamanlı bir amaç gütmektedir. Yazar burada, tespit ettiği ses özelliklerini, Anadolu Türkçesinin veya öteki Türk lehçelerinin tarihî gelişmeleri konusunda bilinenlerle karşılaştırarak bunların bölgenin kendi yapısında var olan arkaik özellikler mi? Yoksa yabancı dillerin etkisi altında ortaya çıkan yeni özellikler mi olduğu açısından ele almıştır. Bu yol, sınıflandırmada ses değişmelerinin mi, farklı mekanizmaların mı yoksa sistematik bir yapının mı etken olduğu konusunda bize yardımcı olacaktır, diyor.

Bölgenin çeşitli kesimleri arasındaki yapısal ayrılıkları işleyen 5. bölüm, isoglasların kurulmasında ve ağız grupları arasında sınırların çizilmesinde yardımcı olmuştur.

6. bölümde, Trabzon'un farklı ağız gruplarının 5. bölümde ortaya konan özellikleri, Trabzon'u çevreleyen öteki ağızlarla karşılaştırılmış; böylece bunlardan hangilerinin yalnız Trabzon ağızına özgü, hangilerinin Rize, Giresun ve hinterlantları ile ortaklaştığı tespit edilmiştir. Burada, Gy. Németh'in Doğu Karadeniz bölgesi sahillerinden Balkanlara göç yapıldığı temelindeki görüşü de tartışılmıştır.

Yazar, 7. bölümde, verilen bilgilerin, bu ağız bölgesinin arkaik yapısına ilişkin eski bir iddiayı, Anadolu'daki genel dil gelişmesinden önceye ait en eski ağızların izole edilmiş belirli bir döneminin bulunduğu yolundaki iddiayı sağlamlaştırdığı görüşündedir. Bu bölümde böyle bir tarihlendirmeyi yalanlayan özellikler tartışılmış; daha sonra da kısmen tarihlendirilebilen çeşitli göç dalgalarına dayanılarak ağızların tabakalaşması durumuna özen gösterilmiştir.

8. bölümde, Trabzon ve yöresi ağızlarındaki bazı özelliklerin, Anadolu Türkçesinin gelişimi çerçevesinde açıklanamayacağını düşünen yazar, bu özellikleri yabancı dilleri kopya etkisine bağlamak istemiştir. Trabzon ağızlarının, mevcut dil ilişkileri teorilerine göre hangi aşamada olduğunu tartışmasını yapmıştır.

Üzerinde durulan önemli noktalardan biri de özellikle Thomason-Kaufmann'ın teorisine göre bu ağızlarda leugistik verilerin yer alıp almadığı ve bir dil tabakalaşmasının bulunup bulunmadığı hususu da esaslı bir tartışmadan

geçirilmiştir. Rumca alıntı sözlerdeki bazı özellikler, bu tartışmalarda delil olarak kullanılmıştır. Son olarak da Rumlar ile Türkler arasındaki iki dillilik değerlendirilmiştir.

9. bölümde, farklı tarihî kaynaklara başvurulmuş ve Orta Çağ sonuna doğru bölgeye hangi Türkçe konuşan toplulukların yerleştirildiği konusundaki araştırmalara bakılarak, Türkçenin bölgeye giriş dönemi ve dil karışmasında hangi etkenlerin (göç veya din değiştirme) etkili olduğu tespit edilmiştir.

Birinci bölümün 7. paragrafı, derlenen metinlerin işlenmesinde uygulanan yöntemle ilgilidir. Yazar, yaptığı fonem analizlerinde, Prag ekolünden Nikolay Trubetskoy'un ve onunla geliştiren Roman Jakobson'un, fonemde ayırt edici özellikleri temel alan, lexicistik açıdan yapısal bir analiz yöntemi uyguladığını belirtiyor. Daha sonraki alt paragraflarda da bu yöntemin uygulanması ile ilgili olarak fonem, archifonem (üst ses birimi, baş ses birimi, ardıl), allophone (değişik ses türü), variation (değişim) kavramlarına ilişkin açıklamalar yapıyor.

Metinlerde uyguladığı ağız araştırmaları yöntemi için (1.7.5.) önce, sınıflandırma konusunda hangi bilginlerin ne gibi ölçüler kullandıklarının tartışmasını yapmış daha sonra da kendi yöntemini belirtmiştir. Yazarın, ağız ayrılıklarında sınır çizilebilmek için kullandığı sınıflandırma yöntemi, Borschoten'in (1991) yöntemidir. Bu yöntemde göre, Trabzon ağızlarında birbirleri ile ilgili ses ayrılıklarını ve parametrelerini tespit ederek sınıflandırma yapmış; sonra da bu değerlendirmeye göre her ağız grubunu belirlemiştir. Burada geleneksel ağız coğrafyasının köşe taşlarından biri olan ve benzer ağız özellikleri arasında bağlantı, farklı ağız özellikleri arasında da ayırım yapma çizgisi olan isoglas yönteminin sakıncalarını da belirtmiştir.

Giriş'in son paragrafında da eserin metinler bölümündeki transkripsiyon sistemi üzerine bazı açıklamalar yapmıştır. Giriş bölümünün sonuna (s. 48), metinlerin derlendiği zamanda, bölgenin içindeki ve çevresindeki önemli yerleri gösteren bir harita (no: 1) eklenmiştir.

Eserin 49-220 sayfaları arasındaki bölümler doğrudan doğruya çalışmanın temelini oluşturan ses bilgisi konularına ayrılmıştır. 49-112. sayfalar arasında fonem analizleri ile ilgili değerlendirmeler yer almış, metinlerde görülen bütün ünlü ve ünsüz türleri teker teker incelenerek taşıdıkları özellikler belirtilmiştir. Ayrıca, bu bölüme ünsüzlerin çıkış noktaları ile kullanım bölgelerine göre bazı ayırıcı önemli özelliklerini gösteren bir şema, bir tablo ve iki harita eklenmiştir. Üçüncü ana bölüm morfonolojiye ayrılmıştır. Bu bölümde, bölge ağızlarının ses yapısı ile şekil yapısı arasındaki ilişki açısından eklerin uğradığı ünlü değişimleri incelenmiştir. Söz gelişi eklerin ünlüler açısından gösterdiği manzara, kalın yuvarlak ünlü taşıyan eklerde bir ünlü uyumunun bulunmaması, bu bakımdan özellikle Trabzon'da Eski Anadolu Türkçesindeki gibi arkaik şekillerin yer alması vb. ünlü değişkenliği açısından kalın ünlü taşıyan eklerin *-Uk*, *-DUk*, *-IUK* *-CUk* örneklerinde görüldüğü gibi (*U*) sınıfı ekler; *-(y)I*, *-(s)I*, *-I*, *-(y)Im*, *mIş*, *-cI*, *-Il*, -

mI örneklerinde görüldüğü gibi (*I*) sınıfı ekler biçiminde ayrıntılı değerlendirme sonuçları ek türlerinin bulunduğu yerlere göre birer haritaya da bağlanmıştır. Morfem sınırları içindeki çeşitli ünsüz değişimleri üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur. Bölgenin fonoloji mekanizması ile ilgili özellikler çok çeşitli yönleri ile işlenmiştir (s. 168-220).

Yazar 4. bölümün sonunda bölgedeki ses olaylarının sonucunu kısaca şöyle özetlemiştir: Trabzon ağızlarının en önemli özelliği *ü* ve *ö* ünlülerinin boğumlanma özellikleri açısından geriye çekilmesidir. *ı* ünlüsünün öne çekilmesinde de böyle bir yan yanalık söz konusudur. Burada *ü* ve *ö* ince ünlülerinde görülen kalınlaşma, orta Anadolu ağızlarında görülen ince yuvarlak ünlülerinin kalınlaşmasından farklıdır. Benzer farklar Trabzon ve Rize ağızları arasında da vardır. Birbirine yakınlık özelliği taşıyan bu olaylar hiç şüphe yok ki, Rumca ile Türkçenin (bazı durumlarda belki de Ermenice ile Türkçenin) ünlü sistemleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmıştır. Burada morfem bağlantılarında damak ünsüzlerinin ünlüleri yuvarlaklaştırma ve geriye çekme etkilerinin sıfır olduğunu da vurgulamıştır.

2.5. Ağızların Sınıflandırılması (5. bölüm) 221-236 sayfalar arasını kapsayan bu bölümde, yazar 1.7. paragrafta belirttiği ve uygulamada başvurduğu yöntem ek olarak daha başka hangi hususların göz önünde tutulduğuna işaret etmiştir. Bunlar, sürekliliği belirgin olarak tespit edilmiş bölge isogloslarının, çok daha yaygın sınırlara tırmanan isogloslara oranla tercihi ve değişkenlerin sıralanmasında fonem ayrılıklarına büyük öncelik tanınmasıdır. Bunun yanında ikinci derecedeki (alt tabaka) fonem özelliklerine de önemli ölçüde yer verilmiştir. Ancak, yukarıda fonem analizleri bölümünde belirtildiği üzere, bunların bazıları ağızların gelişmesinde daha eski bir aşamayı gösterme özelliği taşıdığı hâlde, bu ikinci derecedeki fonem özelliklerinin hepsini de bu temelde birleştirmek ne mümkündür ne de istenilen bir şeydir. Örnek olarak Eski Anadolu Türkçesindeki arkaik *e* ünlüsünün *en/-en-* örneklerindeki gibi yine *e* veya *ę* olarak sürmesi gösterilebilir. Bu konuda daha başka bazı açıklamalar da yapan yazar, bölge ağızlarının sınıflandırılmasında temel oluşturan değişkenleri 14 madde olarak sıralamıştır. Bunlar ilgili alt paragraflarda açıklanmış olan şu parametrelerdir:

1. Tonlulaşmamış ve sızıcılaşmamış olan ön ses ünsüzleri (2. haritaya bk.)
2. *ı* fonemi, 3. İnce düz *e*, *ä* fonemlerinin durumu, 4. *ı* ünlüsünün öne çekilerek incelmeye; *ü* ve *ö* ünlülerinin de geriye çekilerek kalınlaşma konusu; 5. *-Uk* eki; 6. (*I*) eki; 7. Eski Türkçedeki *-(n)Un* ilgi durumu ve *-Um*, *-Un* 1. ve 2. şahıs teklik iyelik eklerinin alternansları (5. ve 6. haritaya bk.); 8. Geniş zaman eki *-Ur*;
9. Ettirgenlik eki *-DUR-*, *-Ur-* ve *-DUR* bildirme ekleri; 10. İnce ünlüler yanında iyice öne çekilmiş olan damak ünsüzleri; 11. Hırıltılı ünsüzlerin diş ünsüzlerine dönüşmesi; 12. Ön sesteki tonsuz patlayıcı ünsüzlerin kendisini izleyen hecede bir tonsuz ünsüz varsa, tonsuz kalma eğilimini sürdürmesi: *toku-* fiilinin *doku-* değil

toku- olarak devamı gibi. 13. Eski Türkçedeki uzun ünlülerin önemli kalıntıları; 14. Çekimli fiillerde 3. şahıs çokluk eki *-LAR*'ın devamı.

Daha sonra da ağız bölgeleri hem ünlü uyumu hem de yukarıda sıralanan özellik değişkenleri açısından incelenmiş ve gerekli yerlerde haritalara bağlanmıştır.

2.5.1. 6. Trabzon ağızlarının komşu ağızlar ve Batı Rumeli ağızları ile olan ilişkisi:

Bundan önceki bölümde yazar ağızların sınıflandırılması için nasıl belirli değişkenlerden yararlanmışsa, bu bölümde de aynı yola başvurarak söz konusu olan akrabalık ilişkisini inceliyor. Ancak, bu işi yaparken karşılaştırma konusu olan ağızlar için sırf kendi metinlerine değil; A. Caferoğlu, T. Günay, S. San, Gy. Németh gibi öteki araştırmacıların derlemelerine de başvurduğunu bildiriyor. Bu arada onların, uyguladıkları değişkenlik ölçülerinin belirsizliği dolayısıyla uğradığı güçlüklerle de işaret etmiştir. Buna rağmen yaptığı karşılaştırmalarla ünlüler ve ünsüzler arasındaki benzeyen, eşit olan veya birbirinden farklı olan özellikleri göz önünde bulundurarak bunları tablolara bağlamıştır.

Batı Rumeli ağızlarına gelince : Burada Gy. Németh'in Bulgaristan'ın kuzey-batısını oluşturan Vidin ağızı ile Doğu Karadeniz ağızları arasındaki genetik akrabalık teorisini irdeliyor; Németh'in bu bölgede yaşayan halkın atalarının Doğu Karadeniz bölgesinden gelip yerleştikleri iddiasını, ünlü ve ünsüzlerdeki değişkenlik açısından yaptığı karşılaştırmalara dayanarak reddediyor. İki bölge ağızları arasındaki benzerliğin, göçle değil arkaik şekillerin her iki bölgede de korunmuş olmasından kaynaklandığı görüşüne varıyor. Bu görüşünü bazı örneklerle açıklayan yazar, bu benzerliğin, her iki coğrafi bölgenin de birbirine benzer konumda izole edilmiş bölgeler olmalarına bağlayarak değerlendiriyor.

2.6. 7. Trabzon ağızlarındaki tarihî tabakalaşma:

Yazara göre, Doğu Karadeniz ağızları gibi bir ağız grubunda bölgenin coğrafya yapısı ve çevre şartları dolayısıyla bir arkaizmin bulunduğu hemen göze çarpmaktadır. Dilin genel gelişmesinde belli bir dönemi temsil eden bu arkaik özelliklere, soyutlaşmanın (izolasyonun) genel dil gelişmesinden hangi tarihlerde ayrıldığını tespit için de kullanılabilir. Ancak, bir ağızda izole edilmiş çok sayıda eski özelliklerin bulunması, tarih belirlemesi için yalnız başına yeterli değildir. Çünkü genel dil nasıl zaman içinde gelişmesini sürdürüyorsa, izole edilmiş olan ağızlar da aynı biçimde kendi gelişmesini sürdüre gelmiştir. Biz, çok arkaik olan Trabzon ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesinin orta basamağına yani XIII-XIV. yüzyıllara rastlıyoruz. Bu özellikler, çok büyük ölçüde yabancı dillerin etkisinden korunmuş ya da kısmen daha sonraki dönemlere aktarılmıştır. Bölgenin Of, Çaykara ve Kumyatak ağızlarında görülen özellikler bu temeldedir. Aynı durum Maçka-Vakfikebir ağızı için de söz konusudur. Ancak, Çepni ve Orta Anadolu ağızlarının etkisi altında söz gelişi dudak benzeşmesi olayında görüldüğü gibi bu belirli özelliklerin bölgenin güney ve batı kesiminde çok kısıtlı olarak sürdüğü

izlenimini veriyor. Sürmene-Yomra ağız da aynı şekilde genel dildeki gelişmeye karşı soyutlanmış ve muhtemelen belirli özellikler alt ve yan tabaka dillerinin etkisinden korunmuştur. Ancak bu korunma oldukça geç bir dönemde, belki de XIV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olmalıdır.

Yukarıdaki genel açıklamalardan sonra yazar, Trabzon ve yöresi ağızlarındaki arkaik özelliklerin yaşını tespit için önemli ses özelliklerinin yapısal değişme süreçleri açısından tartışmasını yapmış, hatta dipnotlarıyla ve karşılaştırma yöntemiyle konunun aydınlanmasına yardımcı olacak başka inceleme ve görüşlere de başvurmuştur. Özet olarak yukarıda 3. bölümde de ele alınan ses ve şekil bilgisini kaynaştıran değişme ve gelişmeler ünlü uyumunu, -*Uk*, -*Lx*, -*Sxn* ekleri, çok heceli kökler, şimdiki zaman eki ve bu ek üzerindeki farklı bir açıklama, tartışılabilir öteki konular Kıpçak lehçesinin etkisi gibi noktalarda toplanmıştır. Bu noktalarda Eski Anadolu Türkçesindeki ek biçimleri ile Trabzon bölgesi ağızlarında yer alan en arkaik özellikler karşılaştırılmış yer yer bunların birincil yani daha eski olanları ile daha sonraki aşamaya girenleri birbirinden ayırt edilmeye çalışılmıştır.

Eğer yukarıdaki bilgileri, özelliklerin öncelik sonralığı veya tabakalaşması açısından birer örneğe bağlayarak aydınlatmak gerekirse şu örnekler alınabilir:

Yazar, Trabzon ve yöresi ağızlarındaki arkaiklik derecesinin yaş ve dönemini tespit için, türetme eklerinin ünlüleri üzerinde durmuştur. Bu ekleri, nitelikleri bakımından -*U* grubu ekleri ve -*I* grubu ekleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. -*Uk*, -*DUk* ve -*CUk* ekleri *U* grubuna giren eklerdir. Bu ekler XIII-XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nasıl yuvarlak ünlü taşıyorlarsa Trabzon ve yöresinin en arkaik özellik taşıyan metinlerinde de aynı biçimde yer almışlardır. Onun için bu özellikteki ekler arkaikliğin eski tabakasını oluşturmaktadır. Bazı ekler de -*I* grubuna girmektedir. Söz gelişi Eski Türkçede fiilden ad türeten -*Ig* eki, Eski Anadolu Türkçesinde -*Ig* / -*U* gelişmesine uğradığı hâlde (*bilig* > *bilü*, *tirig* > *dirü* vb.) bu ek Trabzon ağızlarında -*I* grubundadır. EAT'de +*IU* (ET +*Ilg*) biçimiyle -*U* grubunda yer alan ek de (*atlu*, *bağlu* vb.) Trabzon ağızlarında yine -*I* grubunu temsil etmektedir. Aynı biçimde EAT'de -*I* grubunda olan +*Iik* addan ad türetme eki (*togruluk*, *tokluk*, *ululuk*) de Trabzon ağızlarında -*U* grubuna geçmiştir. Dudak benzeşmesindeki bu değişmeler dikkate alınınca, -*I* grubundaki eklerin daha sonraki yüzyılları, en erken XVI. yüzyıl gelişmelerini yansıttığı anlaşılıyor. O hâlde, bu ölçütteki arkaiklik durumu bazı eklerde XIII-XIV. yüzyıl eskiliği gösterirken, bazılarında daha da geç döneme giren ve XVI. yüzyıl sonlarına kadar uzanan bir durumu yansıtmaktadır. Eldeki kaynaklara göre iyi değerlendirilmiş görünen bu tespitlere, biz şu görüşümüzü de eklemek istiyoruz: Bilindiği gibi Eski Anadolu Türkçesi de bugünkü Anadolu ağızları gibi birtakım farklı özellikler taşımaktadır. Çünkü Anadolu'yu oluşturan 23 Oğuz boyu arasında birtakım ağız ayrılıkları vardır. Bu durum farklı beylikler bölgelerinde yazılmış olan eserlerde açıkça görülebilmektedir. Ayrıca,

Anadolu'ya Oğuz dışı bazı Türk etnik unsurları da gelmiştir. Aslında bugün Anadolu ağızlarında kendini gösteren ayrılıkların tarihî gelişme süreci dışında kalanları, o dönemden bugüne aktarılmış olan özelliklerdir. Bu bakımdan bazı noktalarda kesin yargılara varmak güçtür.

Sayın Brendemoen yukarıdaki eklerden bir kısmının EAT'de *-U* grubu eklerine girdiği hâlde, Trabzon ağızlarında *-I* grubuna girdiğini, dolayısıyla bölgedeki gelişmenin daha geç zamana sokulabileceğini söylüyor. Oysa, bu gruba giren eklerin, söz gelişi *-ilk* ekinin dudak benzeşmesi açısından EAT'deki durumu incelendiğinde, ilk dönem eserlerinde bile hem *-ilk* hem de *-Iuk* biçimleri yan yana yer alabilmektedir. *tokluk / ululuk, kulluk / kullukçu* (Korkmaz, Marz. 196, § 391), *kulluk, sayruluk / tanukluk, yoksulluk* (Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*). Bu duruma göre Eski Anadolu Türkçesindeki dudak benzeşmesine uyma oranı sınırlı da olsa çok erken başlamış sayılabilir. Belki de Trabzon ağzına temel oluşturan EAT. ağızlarında bu gelişme çok erken başlamış olabilir. Bu nedenle Eski Anadolu Türkçesinin morfofonoloji yapısının pek çok esere dayanan genel tablosunun çizilmesinden önce bu türlü bir genellemeye varılması yanıltıcı olabilir diye düşünüyorum. Eğer bu değerli araştırmanın sonuna bir de metinlerin ekler indeksi konabilmiş olsaydı, o zaman üzerinde durduğumuz konu ile ilgili öteki bazı ekleri de EAT.'deki eklerle karşılaştırma olanağını bulabilirdik.

Burada tabakalaşma aşaması bakımından üzerinde durulan bir başka konu da şimdiki zaman ekinin durumudur. Eski Anadolu Türkçesinde bu fiil şekli *gid-e yürür* örneğinde görüldüğü üzere *yürü-* (*yoru-* olmalı) yardımcı fiili ile kurulduğu hâlde, Trabzon ağızlarında *gideyrum, gidey* gibi ses kaynaşmasına uğramış ve ilk bakışta eskilik izlenimini vermeyen şekiller yer almıştır. Bu şekil eski metinlerde görülüyor. Yalnız 1533 tarihli bir yazmada *yanaiürum* şekline rastlanıyor, deniyor. Eğer Trabzon ağızlarındaki şimdiki zaman eki bu *yürü-* yardımcı fiilinden geliyorsa, bölgede rastlanan şekil son yüzyıllara ait olmalıdır. Ancak, yazar, daha önce “Trabzon ağızlarındaki zaman kipleri üzerine bir not”² adlı yazısında, Eski Anadolu Türkçesindeki, *yoru-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminin, esas fiilin zarf-fiil şekli ile kaynaşmasından oluşan *-A yorur* kalıbına dayanan şimdiki zaman ekinin, geçirdiği ses değişimleri ile Trabzon ağızlarında çok karmaşık bir tablo oluşturduğunu dile getirmiştir. Bildiri boyunca yaptığı açıklamalarla, bölgede görülen *geluyr, geluy, geliy, geliyi, geliyir, geliyur, geliye* ve *geliyo* gibi söyleyişlerin gelişmesini izleyen yazar, kitabının bu bölümünde ekin yapısı ile ilgili görüşünü değiştirmiş bulunuyor. Bu bölümün “An alternative explanation of the present tense formation” paragrafında (7.2.1.) ekin yapısı için ileri sürdüğü yeni görüş özetle şöyledir:

Çok arkaik dil yapısına sahip olan Trabzon ağızlarının başka bir özelliği de ilk bakışta arkaiklik niteliği yok gibi görünen şimdiki zaman ekidir. *Zarf-*

² *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (23-28 Eylül 1985), I. Türk Dili, cilt 2, s. 33-40.

fiil+yoru- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden oluşan *gid-e-yürür* biçimi Eski Anadolu Türkçesinde XIV. yüzyıl ortalarından beri görülmektedir. Ancak, Trabzon ağzında görülen kaynaşmış 1. şh. *gideyrum*, 3. şh. *gidey* gibi şekiller Eski metinlerde görülmemektedir. Bu nedenle Trabzon ağzında yer alan *-yur /-yür* (< *yürür*) ekinin Adamoviç tarafından *-yur>-yır* düzleşme olayı ile açıklanması çok yanlıştır. Johanson'un da Kıpçak ve Orta Asya lehçelerinde görülen ve yardımcı fiilsiz oluşturulan şimdiki zaman kipinin, *tur-* (*ur*) yardımcı fiilindeki ikincil bir gelişme ile kısalarak oluştuğu yolundaki açıklamasını kabul etmek de mümkün değildir. Bundan sonra kendi görüşünü açıklayan yazar, Trabzon ağızlarındaki şimdiki zaman kipinin *yürü-* yardımcı fiili ile ilgili olmayıp doğrudan doğruya fiil kökü + içinde zaman kavramı olan *-(y)A* zarf-fiil eki + şahıs eki kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir. Brandamoen'un bu yoldaki dayanağı, Codex Cumanicus'tan yani XIII. yüzyıldan beri Kuzey-Batı lehçeleri ile bazı Orta-Asya Türk lehçelerinde yardımcı fiilsiz türetilmiş şimdiki zaman ekinin bulunmasıdır. Örneklere dayanan açıklamalara Doğu Anadolu Ağızları ile bazı Azerî ağızlarındaki örnekleri de eklemiştir. Bir çekimli fiil kurulabilmesi fiilin zarf-fiil biçimiyle şahıs eklerinin yeterli olamayacağını dikkate alan yazar, kendi görüşüne temel olan fiilin *er-* olduğunu ve *er->-i* yolu ile zaman içinde eriyerek *-i*'nin bağlantı ünlüsüne dönüştüğünü anlatmak istemiştir. Böylece, şimdiki zaman kipinin oluşmasında kullanılan *yoru-*, *tur-* yardımcı fiillerinin yanında artık erimiş bir *er-* fiilinin bulunduğu da iddia edilmiştir.

Biz sayın yazarın bu görüşüne saygı duymakla ve XIII-XIV. yüzyıllarda çok çeşitli etkiler altında kalan Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarındaki tabakalaşmayı göz önünde bulundurarak, Kıpçak etkisiyle böyle bir oluşumun da gerçekleşebileceğini kabul etmekle birlikte, erkenden izolasyona uğramış Trabzon ağızlarında XIV. yüzyıl Anadolusunun öteki arkaik özellikleri yanında, şimdiki zaman kipi *-A yorur* ekinin de yer alacağını, bu ekin yapısının kaynaşma, kısalma, düzleşme, daralma ve inceleme yönündeki ses değişmelerine elverişli olması dolayısıyla, Trabzon ağızlarında görülen ve yukarıda sıralanan bütün ek türlerinin bu yardımcı fiilin zaman içindeki değişme ve gelişmeleriyle ortaya çıkmış olabileceğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Belki de Trabzon ağızlarına temel oluşturan çeşitli etkenler ve boy ağızlarındaki ayrılıklar nedeniyle tarihî tabakalaşmayı oluşturan gelişmeler sırasında Eski Anadolu Türkçesi ağızlarından gelen ve *yoru-* yardımcı fiiline bağlanabilen şekiller ile, Kıpçak Türkçesinden gelen ve *er-* yardımcı fiilinin erimesinden oluşan şekiller iç içe de girmiş olabilir. Nitekim bölge ağızları ünlülerinde görülen ve yer yer nasıl açıklanacağı kestirilemeyen karmaşıklıklar da bu duruma işaret ediyor olmalıdır. Güçlü bir Kıpçak alt tabakasının izlerini taşıyan Bartın ve yöresi ağızlarında görülen *-yo*, *-yö*, *-ya*, *-yā* (*beyeniyon*, *biliyo*, *almayoz*, *isdeya*, *yapmōlar*, *bilemōsuy* 'bilemiyorsun', *dēyālā*³ vb.) gibi eklerin aslı biçimlerinin *yoru-* yardımcı fiiline bağlanabileceği açıkça belli oluyordu. Ayrıca *er-* fiilinde, *yoru-*

³ Z. Korkmaz, *Bartın Yöresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994, (s. 26, §. 25)

ve *tur-* yardımcı fiillerindeki gibi birer süreklilik gösterme işlevinin bulunmaması da düşündürücüdür.

Ses değişmelerinin bölge ağızlarındaki tarihî tabakalaşmayı tespiti yardımcı olması bağlamında, bir de şu hususa işaret etme gereğini duyuyoruz:

Eseri okurken sık sık dikkatimizi çekti ki, sayın yazarın tarihî süreç için başvurduğu metin kaynakları genellikle batılılarca tespit edilmiş metinlere ve bunlara bakarak yapılan yorumlara dayanıyor. Bunların en çok başvurulanı da Gy. Hazai'nin yayımladığı XVII. yüzyıla ait von Jakob Nagy Harsány metnidir. Belki, metinlerin Lâtin harfleri ile ve transkripsiyonlu oluşları bir tercih sebebidir diye düşünülebilir. Ancak, yabancılar tarafından yapılan bu tespitlerin söyleyişi yansıtmadaki isabet oranı da üzerinde düşünmeye değer, sanıyoruz. Nitekim, K. Foy'un Aydın ağzından derlediği metinler⁴ incelendiğinde, bu metinlerde yer alan birçok ünlünün Aydın ağızlarında bulunmadığını ben kendim daha sonra Aydın'dan derlemeler yaparken farkettim. Aynı durum yer yer F. Giese'nin Konya vilâyetinden derlediği metinler için de söz konusudur. Pisarev ve Bonelli'nin Doğu Karadeniz bölgesi ile ilgili malzemelerinin çok şüpheli kaynaklar olduğunu yazarın kendisi de belirtmiştir (s. 255, 7.2.). 1945-46 yıllarında Anadolu ağızlarına ait bir metni Prof. Dr. Halasi Kun'la birlikte teypten dinleyip yazıya geçirirken, bazı sesleri Kun'un Macarca'daki boğumlanma özelliklerine yakın bir biçimde duyduğuna tanık oldum. Demek ki, araştırmacı, üzerinde durduğu ağızla iç içe değil, yani o ağızı yakından tanımıyorsa, verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, konuşmadaki sesleri kendi ana dilindekilere yakın biçimde duyabiliyor. Bu durumu, Lâtin harfleri temelindeki transkripsiyonlu metinlerin de bazı sakıncaları bulunabileceği açısından dile getirmek istedik. Bu bağlamda belirtmek istediğimiz asıl nokta, sayın yazarın neden Eski Anadolu Türkçesinin hiçbir orijinal yazma eserine başvurmamış olduğudur. Bilindiği gibi Eski Anadolu Türkçesinin zengin metin kaynakları vardır. Bu döneme ait yazmaların hemen hepsi harekelidir. Çoğu da transkripsiyonlu metin veya kritik metin olarak yayımlanmış ve hatta dil yapıları da işlenmiştir. Bu metinlerin harekeli olması, yazarın üzerinde durduğu birçok noktada iyi sonuç verici niteliktedir. Ayrıca, söz gelişi XIV. yüzyıla ait bir eserin daha sonraki yüzyıllara ait kopyalarında, istinsah yoluyla ortaya çıkan ses ve şekil kaymaları, tarihî süreçteki değişimleri belirleme açısından çok yararlı olabilir; konuların, karşılaştırmaya dayanan sonuçları daha az şüphe ve ihtimallere dayanabilirdi. Yazarın bu türlü metin kaynaklarına neden başvurmamış olduğunu doğrusu anlayamadık.

Bu bölümde vurgulanan bir başka nokta da bölgede, daha yeni zamanlara ait bir miktar Kıpçak unsurunun yerleşmiş olabileceğidir.

Bu bölümün sonunda, varılan sonuçlar (s. 264, 7.5). Trabzon ağızlarındaki arkaiklik özelliğinin, eskilik tarihi bakımından XIII.-XIV. yüzyıla

⁴ "Das Aidinisch Türkische", K. Sz. I, 1900.

kadar uzanma açısından pek aşikâr olmadığı, şimdiki zaman ekinin *-yur / -yür* yardımcı fiillerden değil, kalıntılarını bazı Doğu Anadolu ve Azerî ağızlarında hâlâ gördüğümüz yardımcı fiilsiz bir şekilden çıktığı, bölgede biraz da Ortaçağ Kıpçak etkisinin bulunduğu şeklinde özetlenmiştir. Sekizinci bölümde, Trabzon ağızlarında bir alt tabaka var mıdır, yok mudur? Dil ilişkileri, Rumca alıntı sözlerin varlığı, incelmış düz ünlüler, ön seste patlayıcı damak sesleri bulunan Rumca'dan alıntı sözler, Rumca konuşan bölge halkı arasında iki dilliliğin derecesi, iki dilliliğin B dili (yani sonradan gelen dil) üzerinde etkileri var mıdır, konularını ele alarak, bunları bir yandan eski kronikçilerin veya tarihçilerin ve bazı arşiv kaynaklarının, bir yandan da eski yerli ve sonraki yabancı bir dilin veya dillerin yan yana veya iç içe yer aldığı ağız bölgelerinde, bu durumun dilin ses yapısını hangi yönlerden, nasıl etkilediği konusundaki görüşleri, Trabzon ağızlarının ses yapısındaki özelliklere dayanarak ele alıp şöyle değerlendirmiştir.

Böyle bir değerlendirmeye dayanan bilgileri özet olarak şu noktalarda açıklayabiliriz:

Trabzon bölgesi gibi yüzyıllarca öteki diller ve özellikle Rumca ile iç içe olan bir bölge ağızlarında, bu dillerin o bölge ağızlarına etkisi kaçınılmazdır. Bu etki elbette karşılıklıdır. Ancak, yabancı dil veya dillerin ses, şekil ve cümle yapısına olan etkilerini yalnız Türkçeye dayanarak açıklamak kolay değildir. Bu durum, bölge ağızlarını etkileyen öteki dillerin bir alt tabaka oluşturup oluşturumaması ile ilgilidir. Burada dil değiştirerek Türkçe konuşmaya başlayan uluslar kendi ana dillerinin özelliklerini Türkçeye aktarmışlar mıdır? Sorusuna yanıt olarak elimizdeki dil bilim verileri bu açıdan bir karışma olup olmadığını ortaya koyacaktır, denerek, dil biliminin dil ilişkileri konusundaki modelleri ele alınmıştır. Yazara göre dil ilişkileri üzerinde duran dil bilimciler, başka bir dil araya girdiğinde bunun iki türlü açıklanabileceği görüşündedirler: Ya bazı özellikler konuşanların ana dili durumunda olan A diline daha sonraki dil olan B dilinden aktarılmıştır. Bu durumda her iki dil konuşanlar az çok birbiriyle ilişkilidirler. Yahut da bu durum dil değiştirmenin ortaya koyduğu karmaşık bir durumdur. Dil değiştirip de (Trabzon bölgesinde ilk tabakayı oluşturan Rumların Türkçeye dönüşleri gibi) yeni dili konuşanlar kendilerinin eski ana dilindeki bazı özellikleri yeni dile aktarmışlardır. Böyle bir değişimle ortaya çıkan B dilinin yeni türü eski B dilini konuşanları da etkilemiş olabilir. Bu durumda hedef dil olan B'den alt tabaka durumundaki A'ya olan etki daha çok söz varlığında yani sözcük düzeyinde, A'dan B'ye olan etki ise ses yapısında ve söz diziminde yoğunlaşmaktadır. Bu açıklamaları L. Johanson, S. Thomason ve Kaufman gibi bilim adamlarının görüşlerine dayandıran yazar, bölümün 81. Paragrafında Trabzon'un Osmanlı Devleti'nce fethinden önceki dönemde az sayıdaki Türk topluluğu ile bölgeye hâkim durumunda olan Rum topluluğu arasındaki coğrafi ve sosyal ilişkileri özetleyerek, alt tabaka durumundaki Rumcanın, Trabzon ağızlarının ses yapısını hangi yönlerden etkilediğini ele almıştır. Burada verilen bilgiye göre, bölgede Fatih'ten önce bir iki dillilik vardır ve bölgenin Türk ağızları coğrafi koşullar dolayısıyla Anadolu'nun iç bölgelerinde izole edilmiş

olduğundan, Eski Anadolu Türkçesi ile olan bağlantıları da kesilmiştir. Paragrafın devamında iki dilliliğin getirdiği etkiler olarak ön seslerdeki tonsuz patlayıcı *k*, *t* seslerinin Of-Çaykara-Maçka-Vakfikebir bölgelerindeki durumu, dudak benzeşmesi olayının görüntüsü ve yukarıdaki bölümde işaret edilen ek gruplarındaki *-I / -U* ses kutuplaşması üzerinde durulmuştur. Daha sonra Rumca'dan alıntı sözlerle ilgili olarak bunların Türkçede nasıl birer ses değişimine uğradıkları *Gelibolu*, *elemye*, *mekel / makal*, *talaz* vb. sözler örnek verilerek açıklanmıştır. Ön seste patlayıcı damak ünsüzü ve kendinden sonra kalın sıradan yer adlarında *k*'ların da *g*'ye dönüşümünü gösteren *Gelembe*, *Gerede*, *Göksun*, *Gördes* gibi yer adları sıralanıyor. Bunun *Kastamonu*, *Kayseri*, *Konya* gibi istisnaları olduğuna da işaret ediliyor. Yalnız Trabzon ve Rize'deki yer adlarında ön ses ünsüzleri olduğu gibi kaldığı için ünlülerin de kalın sırada yer aldığı belirtiliyor. *Kalant*, *kancı*, *kazret*, *Kavalan*, *Komanit* gibi. Sayın yazar bu bölümdeki açıklamalarında, söz konusu değişimleri hep L. Johanson'un kural kopya teorisine göre A ana dilinden yani Rumcadan, sonradan kabul edilen dile yani Türkçeye etki biçiminde bir entegrasyonla değerlendirmiştir. Burada ister istemez itiraza yönelen şöyle bir soru akla geliyor: Türkçe veya Anadolu ağızları bu alıntılarda kendi ses kurallarını hiç mi işletmemiştir? Bu mümkün müdür? Biz biliyoruz ki, yukarıda sıralanan örneklerde de görüldüğü üzere, Türk dili, özellikle Oğuzca, hangi dilden olursa olsun bütün alıntı kelimeleri az çok kendi dilinin ses yapısına ve özelliklerine uyarlayarak kabullenmiştir. Bazen de bu değişim *Aksaray* ve *Tahtakale* (< *taht-ı kal'a*) örneklerinde görüldüğü gibi anlam bilimi alanına giren yakıştırmalarla gerçekleşir. Burada Türkçe konuşan Ortodoks-Hristiyanların Türkçeleri bakımından elbette Rumcadan gelen bazı etkiler vardır. Ama Müslüman Oğuzların geliştirdiği ağızlarda Rumcadan alınmış yabancı sözlerin şekillenmesinde bile genel olarak Oğuzcadaki yapısal eğilimlerin etken olması doğaldır.

Daha sonra, Rumca konuşan halk arasındaki iki dilliliğin derecesi üzerinde duran yazar, Rumcadan Türkçeye dil değiştirme döneminde, Eski Anadolu Türkçesinin ses yapısında bir karışıklık doğması ihtimali üzerinde duruyor. Ancak, fetih sırasında burada çok az sayıda Türkçe konuşan halk olduğu için, Rumların dil değiştirme biçiminde bir sosyal zorunlulukla karşılaşmalarının devre dışı kalacağına işaret ediyor. Böylece, dil değiştirme yerine iki dillilik ve bundan kaynaklanan etki üzerinde duruyor. Dawkins'in görüşüne göre, Türkçenin Pontus Rumcası üzerindeki baskısına rağmen, Türkçenin Rumca üzerindeki etkisi, Türk ağızlarının Rumcadan gelen etkilerinden daha azdır. Türkçenin Rumcaya etkisi daha çok sözlük düzeyindedir. Yazar da Thomason ve Kaufman'ın dil değiştirme teorisine karşı, bölgedeki iki dilliliğin egemen olduğu görüşünü benimseyerek bunun nedenlerini iki ana sebebe bağlamış; bu nedenleri çeşitli yönleri ile açıklamaya çalışmıştır.

İki dilliliğin B dili üzerinde koruyucu bir etkisi olmuş mudur (8.4.) sorusuna verdiği karşılıkta, Of-Çaykara, Maçka-Vakfikebir ağızları gibi en eski özellikleri taşıyan ağızlarda, konuşmacılardan alınan bilgilere göre, iki dillilik

hâlâ geçerlidir. Ancak, öyle anlaşılıyor ki, bu durum kuşaklar boyunca sürmemiştir. Başlıca nedeni de Çaykara'dan Kumyatak'a yapılan göçlerdir. Gerçi Çaykara ve Kumyatak bölgelerinde de Rumca konuşan halk vardır. Fakat aralarında çok ayırıcı özellikler bulunduğu için birbirlerini anlama güçlüğü ortaya çıkmakta, bu yüzden de Türkçe tercih edilmiş bulunmaktadır. Böylece, iki dilli bölgelerdeki gelişme basamağında, Türkçe arkaik özellikleri korumuş ve önem taşıyıcı olmuştur. Koruyucu etkinin asıl önemi coğrafi özelliklerden kaynaklanmıştır. Çaykara'da yalnız Türkçe değil, Rum ağızı da gelişme açısından çok arkaik bir evreyi temsil etmektedir.

2.7. Trabzon'un Türkleşme Tarihi-Bir Özet ve Deneme Taslağı başlığı taşıyan bölümde (9. Bölüm), yazar; İlk Türkler, Kıpçak unsurları, çeşitli Oğuz grupları ile Komnenoslar arasındaki çatışmalar, Akkoyunlular ve Dönmeler konuları üzerinde durarak bu konularla ilgili olay ve gelişmeleri ele almıştır. Yazara göre, Trabzon Krallığı ile Türk grupları arasındaki ilk ilişki, Bizansın merkezini zaptedip Lâtin hakimiyeti altına alan Grand Comnenoi'un 1204 yılında Trabzon'da kendisine bağlı bir hanedan kurmasından çok sonra değildir. M. Bilgin'in (1999, 58-71) verdiği bilgiye göre, Türkçe konuşan gruplar buraya oldukça erken gelmiş olabilirler. Bu konuda birçok iddia bulunmasına rağmen, modern toponiminin böyle hayali bir yoruma bağlanması, şüphe götürür delillere dayanmaktadır. Bölgede Eski Anadolu Türkçesine dayanan gruplarla ilk ilişkinin XIII-XIV. yüzyıllardan öncesine götürülmesi olanaksızdır. Bu durum linguistik verilerin ortaya koyduğu sonuçtur, denerek bölümün devamında, konu o dönem kronikçilerinin, kısmen arşiv belgelerinin ve modern tarihçilerin verilerine dayanarak Komnenon hanedanının kuruluşundan XVII. yüzyıla kadar uzanan dönemdeki Müslüman, Müslüman olmayan nüfus, Rumca konuşanlar Türkçe konuşanlar açısından ele alınmıştır.

2.7.1. Kıpçak Unsurları (9.1.1):

Doğu Karadeniz bölgesinde bir Kuman yerleşimi mümkün olabilmektedir. Ancak, yazarın birkaç kaynaktan aldığı bilgiye ve yaptığı ayrıntılı denebilecek açıklamalara göre, buraya sürekli ve toplu bir Kuman yerleşimi olmamıştır. Yalnız Gürcistan Kralı David Ağmaşenebeli (1089-1125)'nin bir Kuman prensesi ile evlenmesinden ve evlenme yolu ile akrabalık ilişkilerinin Pontus Rum devletinden önce İstanbul'daki hanedanla devam etmesi dolayısıyla, Gürcistan Krallığına Pontus bölgesine bir miktar Hristiyan Kuman askerleri yerleştirilmiştir. Kuman askerleri ile evlendirilmek üzere zaman zaman bu bölgeye Gürcistan prensesleri de gönderilmiştir. Kuman askerleri Hristiyan olmalarına rağmen orijinal Türk adlarını korumuşlardır. Bunu Maçka'da bulunan 1284 yılına ait tanıklar belgelediği gibi, daha sonraki kaynaklar da belgelemektedir. Ayrıca, Akkoyunlular içindeki bir kısım Kıpçakların da sonradan Tranzon'a göçmesi mümkündür.

Comnenoi Trabzon'da yeni merkezini kurduktan sonra, krallığı batıda Sinop'tan doğuda Batum'a kadar genişlemiştir. Anadolu Cengiz istilasına

uğradıktan sonra, XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başlarında, Trabzon yöresine çeşitli Türkmen gruplarının hücumu olmuştur. Daha sonra Çepniler devreye girmiştir.

Yazar, XIII-XIV. yüzyıllarda Trabzon Pontus devletine yapılan Çepni akınına:

1. 1277'de Sinop'un düşmesinden sonra, Çepnilerin Sinop ile Samsun arasındaki aktif etkinlikleri,
2. 1348'de Erzincan ve Bayburt emirleri ile birlikte bölgeye yaptıkları hücum,
3. 1380'de Pontus Devletinin karşı hücumu olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Gerçi F. Sümer, Trabzon'un doğusuna ve Rize'nin batısına yapılan Çepni göçünden söz etmekte ise de (Sümer 1992a), Bryer ve öteki kaynaklar, yukarıda belirtilen akın ve çatışmalar döneminde bir Çepni yerleşiminden söz etmemekte, Çepnilerin burada yalnız geçici yaz mevsimi oturumundan söz etmektedirler. Ayrıca, Trabzon ağızlarında Çepni ağzından gelmiş etkiler de göze çarpmıyor. Bölgedeki *Çepni nahiyesi* adı da Osmanlı döneminden sonra verilmiş bir addır.

2.7.2. Akkoyunlular (9.1.3.):

Trabzon Krallığının en yakın çevresindeki halk unsurunun öteki Türk boylarına oranla asıl Akkoyunlular olduğunu belirten yazar, Akkoyunlular ile Trabzon Krallığı arasındaki temas ve ilişkileri, önce hayvan otlatmak için yaylaklardan yararlanma daha sonra da Akkoyunlu hanedanı ile Trabzon Krallığı arasındaki evlilik ilişkileri ve bunların ortaya koyduğu çeşitli olaylar açısından değerlendirmiştir. Yazarın Pontus Krallığı ile Akkoyunlu Beyliği arasındaki ilişkilerin tarih ve bey adları vererek açıkladığı olaylar XIV. yüzyıl boyunca gelişen olay ve ilişkilerdir. Bu iki kesim arasındaki kültürel ve dil etkileşimi de XIV. yüzyıl sonuna ve XV. yüzyıl başına yani Timur istilâsına kadar sürmüş olmalıdır, diyor. Trabzon'daki Türk unsurlarının varlığını ortaya koyan çok az sayıdaki kaynaklardan biri de kilise sicil defteridir. XIII-XV. yüzyıllar arasındaki dönem kapsayan bu defterde Türkçe, Farsça, Arapça ve Moğolca kökenli şahıs adları yer almıştır. Kısmen bu durumu kısmen başka kaynakları dikkate alan Şükürov, Türkler ile Ortodoks Rumlar arasındaki kültürel etkileşimin önemli olduğuna işaret etmiştir. Şükürov bir de arşiv belgeleri ile daha başka bazı belgelere dayanarak bu erken çağda, Trabzon bölgesinde Müslüman Tacirlerin bulunduğu, Türkçe konuşanlarla yine Türkçe konuşan Hristiyanların bulunduğu dikkatimizi çekiyor.

Karşılıklı dil etkileşiminde, zorlayıcı birtakım etkiler ile Trabzon Krallığının ordusunda istihdam edilen Türk askerlerinin karşılıklı iletişimdeki aracılık etkileri yer almış olmalıdır. Trabzon bölgesine Akkoyunluların daha sonraki gelişleri üzerinde de duran yazar, bu gelişin Şah İsmail ile Akkoyunlular arasındaki harplerden sonra XVI. yüzyıl başlarında ve Yavuz Sultan Selim zamanında olduğunu bildiriyor. Bu dönemde gelen Akkoyunluların son kuşağı özellikle Sürmene-Yomra bölgesinde yerleşmiştir, diyor.

2.7.4. Bölümün bundan sonraki iki paragrafında (9.2.1, 2.2) Trabzon'un İkizdere ve Karadere vadisi ile bu vadiler çevresindeki yerlere Anadolu'nun iç kesiminden gelen Türk göçleri üzerinde durulmuş; ancak, bunların ağız yapılarının ne olduğu konusunda açıklayıcı bilgiler bulunmadığına işaret edilmiştir. Bu bölümün "Sürgünler" (9.3.) paragrafında, Trabzon'un Osmanlı fethinden sonraki İslâmlaşma ve Türkleşme dönemi üzerinde, durulmuştur. Bu konuda yapılan bazı araştırmalara ve 1461-1583 tarihleri arasındaki vergi tahrir defterlerindeki kayıtlara dayanan bazı açıklamalar yapılarak, Türkleşmenin yöredeki yabancı unsurların İstanbul veya Balkanlara sürülerek yerlerine Balkanlardan veya başka bölgelerden getirilen Müslüman Türk unsurlarının yerleştirilmesi ile gerçekleştirildiğine işaret edilmiştir. Bundan sonraki paragrafta da (9.4.) yazar, yine bazı araştırmalarda ve arşiv belgelerinde yer alan bilgilere dayanarak "Dönmeler" yani din değiştirerek Müslüman olma konusunu işlemiş; bu nitelikteki halkın nerelerde yoğunlaştığını belirtmeye çalışmıştır.

Dokuzuncu bölümün "Türkleşme süreci ile ilgili sonuç notları" paragrafında (9.5.) yazar, Trabzondaki, İslâmlaşma ve Türkleşme olayının düz bir çizgide yol almadığına, devreye iç göç, din değiştirme vb. daha başka etkilerin girdiğine ve dolayısıyla çok karmaşık bir durum gösterdiğine işaret etmiştir. Bu durumla ilgili açıklamalar sırasında, bazı istisnaların bulunduğunu, Türkçenin yaygınlaşmasının dine bağlı olduğunu, Of'tan Vakfikebir'e kadar uzanan bölgedeki ağız yapısının bir süreklilik taşıdığını bu ağızların XIV. yüzyıldan beri kendi aslı özelliklerini koruduklarını, Sürmene ve Yomra bölgesine XVII-XVIII. yüzyıllarda Rize'den yapılan göçlerden önce burada da arkaik bir ağız yapısının bulunduğunu, arkaik ağız yapısının bütün bölgeye yayılışının XVI. yüzyıl sonlarından daha sonraya gitmediğini, bu ağızların, bölge dilinin alt tabakasını oluşturan hâkim dil durumundaki Rumcadan aldığı bazı temel yapı özellikleri ile XVII. yüzyılda dönmeler arasında iç bölgelerde nasıl yaygınlaştığını belirtmiştir.

2.8. Eserin 10. bölümü "Sonuç" bölümüdür. Bu bölümde yazar, eser boyunca yaptığı değerlendirmeleri kısaca okuyucunun dikkatine sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ağızların ses bilgisi analizlerinin yapıldığı, Trabzon ağızlarının başlıca özelliklerinin ortaya konduğu, sınıflandırma için gerekli parametrelerin belirlendiği, ağızlardaki arkaizm veya yerleşme diye adlandırdığı olayın bölgede bir alt tabaka oluşturan Rumcaya dayalı bir arkaizm olarak ele alındığı, Trabzon ve yöresi ağızlarındaki Eski Anadolu Türkçesine dayalı

arkaizmin de bu ağızların XIII, XIV. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesindeki gelişmelerden ayrılarak soyutlanmış bir gelişmeye dayandığı belirtilmiştir.

Bu konuda verilen kısa ve toplayıcı öteki bilgiler de şunlardır:

Tarihî olaylar, Trabzon Rum Krallığı ile Akkoyunlular devletini oluşturan boylar arasındaki kültürel ilişkilerin XIV. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olabileceği izlenimini veriyor. Belki de Trabzon Rum Krallığına Akkoyunluların yerleşmesi bu döneme rastlamıştır.

Ağızlardaki yenileşme (innovation), başlıca Rumcadan yapılan kabullere dayanır. Ancak, Rize'den Sürmene ve Yomra'ya yapılan göçler dolayısıyla bu bölgedeki bir miktar da Ermeni yerleşimi vardır. Biz, Trabzon ağızlarındaki çeşitli özelliklerin tartışmasını yaparken, şimdiki zaman kipinin Oğuz lehçesindeki durumu ve Türkçeye girmiş alıntı sözlerdeki ünlü gelişmesi konularında yeni bir görüş ileri sürdük.

Türkçenin bu bölgede nasıl yaygınlaştığı konusu da hâlâ açıklık kazanmış değildir. Osmanlı döneminde önce Akkoyunlular ile Rumca konuşan Rumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerle gelişen Türkçenin aslında bir ağız özelliği taşıdığı hâlde, nasıl olup da bütün bölgeye yayılan bir genişlik kazandığı da belli değildir. Acaba bu dili yayan özel bir yer mi vardır? elbette bu da belirsizdir. Biz öyle sanıyoruz ki, oradaki eski arkaik dili konuşanlar bir din hocalığı görevi yüklendiler. Böylece ağızlar hem dönmeler hem de başka bölgelerden gelen Müslüman göçmenler arasında özel bir statü kazanarak karışıp kaynaşmayı kolaylaştırmıştır. Dil karışmasına ilişkin ayrıntılar, daha başka arşiv malzemeleri bulunup analiz edilmediği için tam olarak açıklanmamıştır. 1486 yılına ait tahrir defterleri ile XVI. yüzyıla ait bir defter de pek ayrıntılı değildir; Trabzon livasına bağlı yerlerin hepsi analizden geçirilmemiş, sakinlerinin adları verilmemiştir (yalnız Lowry'nin 1981 tarihli eseri istisnadır). Pek az sayıdaki bilim adamı da Rize'deki hangi yerleşim yerlerinin Hristiyanlara ait olduğunu gösteren analizler yapmıştır. Bunların dışında XVII. ve XVIII. yüzyıllara giren arşiv malzemesinin de eksik olması hem benim tarafımdan hem de başkaları tarafından ortaya atılan görüşlerin birer varsayım olarak katılmasına yol açmıştır.

2.9. Ne yazık ki, Trabzon ve yöresi ağızlarının yapısını daha iyi anlamamıza yardımcı olacak sayıda araştırmalar yapılmamıştır. Bu konuda ileri sürdüğümüz dilekler şunlardır:

a - *Sürmene* ve *Yomra* bölgelerinin demografik yapısı üzerine T'rok'yan tarafından verilen bilgilerin (1981) değerlendirmesi için bütün Sürmene-Yomra bölgesinde alan araştırması yapılması.

b - Doğu Karadeniz bölgesi için bütün eski yer ve boy adlarını içine alan bu omomastik projesinin başlatılması.

Çeşitli Türk lehçelerini, Kafkas, Kırım ve Ermeni dillerini bilenlerden uluslar arası bir çalışma grubu oluşturulması. Bu grubun yer adları üzerinde

yapacağı etimoloji ayırımları ile bu adların üzerinde hangi Türk boylarına ait olduğu anlaşılacak ve böylece bölgedeki en eski Türk yerleşimi aydınlatılabilecektir.

c - Gerçek Çepni ağız özellikleri ile Trabzon ağzından alınan özelliklerin birbirinden ayrılabilmesi için Trabzon bölgesindeki Çepni ağızı üzerinde bir araştırma yapılması çok ilgi çekici olacaktır.

d - Türkiye’de ağızların bugün içinde bulunduğu durum da ele alınmalıdır. Modern yaşayış koşullarının, iletişim araçlarının ve özellikle TV’nin her evde sesini duyurduğu bu dönemde ve standart Türkçenin etkisi altında acaba ağızların yapısında ne gibi ses ve söz dizimi değişimleri olmuştur? Eğer bu gelişme bir ikilik doğurmuşsa hem ağızlara, hem de yazı diline aşına olan kırsal bölge halkını, standart Türkçeyi kullanmaya zorlayan sebepler nelerdir? Bunlar üzerinde durulması.

Yazar burada, Doğu Karadeniz bölgesi dışında alan çalışması yapılmamış birçok bölgenin bulunduğunu, buralarda da bir alan çalışması yapılmasını, TDK’nin bir ağızlar atlası hazırlamayı plânladığını, Türkiye’de ağız araştırmaları yönteminin hayli ilerlediğini, Türkologlarca dilin tarihî gelişmesini tespit bakımından ağız araştırmalarının çok değerli bir kaynak olduğunun anlaşıldığını, TDK’nin alan çalışmalarını başlatmadan önce, son zamanlardaki gelişmiş araştırma yöntemlerinin öncülüğünü yapmak üzere bir grup oluşturmasını, Avrupa’da sosyo-lengüistik açısından verimli sonuçlar elde etmiş olan tarihî dialektoloji ile ilgili ölçülere uygun çalışmaların yapılmasını da birer dilek olarak ileri sürmüştür.

3. Yukarıda eserin içeriği konusunda verilen özetli açıklamalar sırasında belirtildiği üzere, bu eser, 1- Trabzon yöresi ağızlarının bugünkü fonolojik yapısını ortaya koymak, 2- bu ağızların ses yapısını eş zamanlı analizler dışında art zamanlı bir analizden de geçirerek tarihî dönemlerdeki gelişme süreçlerini belirlemek biçiminde iki temel amaca dayanmaktadır. Bu iki temel amaçtan birincisi yani Trabzon ve yöresi ağızlarının ses yapısı, eserin II. cildinde yer alan metinler ve I. cildinde yapılan eş zamanlı analizlerle çok sağlam bir biçimde ortaya konmuştur.

3.1. İkinci amaca gelince: Bir ağız bölgesinin tarihî gelişme süreçlerinin doğru olarak belirlenebilmesi, her şeyden önce, o döneme ait çok yönlü kaynak bilgilerin elde edilmesine ve bunların her yönüyle sağlıklı birer değerlendirmeden geçirilmesine bağlıdır. Sayın Brandemoen, özetleme sırasında belirtilen doğu ve batı kaynaklı birtakım araştırmalara başvurarak bu eserlerdeki bilgi ve yorumlardan yararlanmış; bu bilgi ve yorumların eksik kaldığı yerlerde de kendisi bazı tahmin ve yorumlar ileri sürmüştür. Değerlendirmeler sırasında hakkı olarak batı kaynaklı bazı eserlerde özellikle bunların Yunanlılar tarafından yazılmış olanlarında duygusallık egemen olduğu için, gerçeklerin tam olarak yansıtılmadığına, doğulu ve batılı bazı eserlerde fanatik görüşlerin de yer aldığına

işaret etmiştir. Sayın Brandemoen'un kullandığı kaynaklara dayanarak, yer yer kendi yorum ve değerlendirmelerini de katarak Trabzon ve yöresi ağızlarının, tarihî dönemlerdeki etnik yapısı, iskân durumu, Türkleşme olayı ve dil tabakalaşması açısından ulaştığı sonuçlar şu noktalarda toplanabilir:

- 1- Trabzon ve yöresindeki Türkleşme hareketi, İstanbul'un Lâtinler tarafından işgalinden sonraya, yani 1204'te Trabzon'da Pontus Rum Krallığının kurulmasından sonraki tarihlere (XV. yüzyıl) rastlamaktadır. Bu durumun kanıtı, Türkçe adların yalnız XVI. yüzyıla ait az sayıda tahrir defterlerinde yer alması, daha önceki defter ve kaynaklarda bulunmaması, XV. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar bu bölgede büyük ölçüde Türkçe konuşan grupların varlığına dair kayıtların yer almamasıdır. Bu nedenle bölgenin etnik yapısında alt tabaka olarak Rumlar ele alınmış, bunların yanında kısmen Ermeni ve Lazlar'a da yer verilmiştir.
- 2- Kaynaklardaki bilgi eksikliğine rağmen, eldeki metinlerin dil yapısı, bu bölgeye Türkçenin XIV. Yüzyıl başlarında girmiş ve bölge ağızlarının bu dönemde biçimlenmiş olduğunu göstermektedir.
- 3- Bu bölgeyle ve Trabzon Rum Krallığı ile ilişkisi söz konusu olan Kuman-Kıpçak boyları ile Çepniler, burada önce geçici olarak bulunmuşlardır. Kumanların Komnenos ordusunda görev alma dışında bir işlevleri yoktur. Bunlar için sürekli bir yerleşim söz konusu değildir. Çepni, Akkoyunlu gibi Türkmen boylarının bölgedeki yerleşimleri XV. XVI. yüzyıllardadır.
- 4- Doğu Karadeniz bölgesi ağızları çok arkaik özellikler taşımaktadır. Bu arkaik özelliklerin bir kısmı bir A alt tabakasını oluşturan Rumcadan (bir miktar da Ermeniceden) bir kısmı da bir B üst tabakası oluşturan Türkçeden (Eski Anadolu Türkçesinden) gelmektedir. Dolayısıyla bu ağızlarda iç içe girmiş bir iki dillilik özelliği vardır. Bu iç içe girmiş iki dillilik özelliği ya dil değiştirme yoluyla Rumca ve Ermenice Konuşanların kendi dillerindeki özellikleri Türkçeye empoze etmeleri yahut da Türkçe konuşanların birtakım dil özelliklerini komşuları durumundaki Rum ve Ermenilerden almalarıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, yazara göre bu durum arşiv belgeleri ile tanıklanamamaktadır. Yazar, I. ciltteki fonolojik analizler bölümünde bazı özellikleri doğrudan doğruya Rumcaya bağlamıştır: Ön seste *k-*, *t-* gibi tonsuz ünsüzlerin bulunması, *ö/ü* ünsüzlerinin boğumlanma noktalarının geriye çekilerek kısmen kalınlaşması, ünlü uyumundaki bozulmalar, *ll*, *ğ* ünsüzlerinin yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırması, bir kısım *-U* grubu eklerinin *-I* grubuna geçişi vb.

3.2. Biz, Anadolu ağızları üzerinde de yayın yapmış ve bu yayınlarda bazı bölgelerin bugünkü ağız yapısının tarihî dönemlerle bağlantısı üzerinde durmuş bir kimse olarak, sayın Brandemoen'un Türkleşme ve Tarihî tabakalaşma konusunda yaptığı derinlemesine değerlendirmelerin, başvurduğu kaynaklardaki

yetersiz bilgilere dayanmış veya bazı önemli noktaların dikkatten uzak kalmış olabileceği görüşünden hareket ederek, konuya bu yönüyle eğilme gereğini duyduk. Bu gereğin temel dayanağı, Bartın yöresi ağızları üzerine yaptığımız çalışmalar sırasında, tarihî kaynaklar ile vergi tahrir defterleri, mühimme defterleri, evkaf defterleri, vergi tapu sicilleri gibi çeşitli arşiv belgelerinin bize Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki Türk yerleşiminin XIV. yüzyıldan daha önceki dönemlere uzandığını gösteren kanıtlar vermiş; bölgenin ağız yapısının da bu bilgileri doğrulamış olmasıdır. Onun için doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının oluşumunu, bölgede Pontus Rum Krallığının kuruluşu ile başlatmak doğru değildir. Bölgenin çok daha eski dönemlere inebilen tarihini de dikkate almak gerekmektedir.

Bilindiği üzere, Karadeniz'in kuzeyindeki geniş topraklar, Milâttan çok önceki yüzyıllardan başlayarak tarih boyunca Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan pek çok Türk göçlerine veya yerleşimlerine sahne olduğu gibi, Roma-Bizans-Med ve Sasanî Devletleri arasındaki çeşitli savaşlar sırasında, ikinci bir geçiş yolu olarak Anadolu bölgesi de doğudan batıya uzanan birçok Türk kavim ve boylarının göçüne ve bunlardan bazılarının burada bir süre yerleşmelerine sahne olmuştur. Bu konuda ayrıntıya geçmeden sıralanacak isimler *Kimmerler, İskitler/Salarlar* daha sonraki yüzyıllarda Oğuzlardan önce *Hunlar, Avarlar, Onogurlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar, Kıpçaklar*; Anadolu bölgesinde *Medler, Romalılar, Bizanslılar* vb.'dir. *Heredot Tarihî*, Ksenefon'un *Anabasis* adlı eseri, İbni Bll bl 'nin, *Selçuknâme*'si Berdzenişvili-Canasia'nın *Gürcistan Tarihî*, L. Rasyon'nin, *Tarihte Türklük*, Gy. Némethi'in, *Tanrının Kırbacı Attılâ*, E. Cibbon'un, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihî VII*, Bizans II; Akdes Nimet Kurat'ın *Peçenek Tarihi*; Zeki Velidî Togan'ın *Genel Türk Tarihine Giriş "Sakalar"*; T. Mihako- T. Mariam- Lordhiponitz'in, *Trabzon'dan Abhazyaya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*; R. Rahmetî Arat'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Kıpçak* maddesi; Ali Sevim'in, *Anadolu'nun Fethi*; *Selçuklular Dönemi*; İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Millî Kültürü*, Osman Turan'ın, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*; Mehmet Bilgin'in *Sürmene* gibi birçok tarih ve kültür eserleriyle bunlara eklenecek doğu ve batının öteki kaynak eserleri, ilk çağdan başlayıp Orta Çağda Selçuklular dönemini de içine alan devletlerde gerek Karadenizin kuzeyindeki bölgelerde gerek Anadolu ve özellikle kuzey-doğu Anadolu bölgesindeki olaylar ve yerleşimlerde ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bizim, bir makale çerçevesinde bu olayların ayrıntılarına girme olanağımız yoktur. Ancak, bu eserlerde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Trabzon ve Doğu Karadeniz bölgesi ta ilk çağlardan başlayarak bir yandan Kırım ve Kafkas yolu ile, Karadenizin kuzeyinden gelen bir yandan da Anadolu'daki olaylar dolayısıyla Kuzey-doğu Anadolu'ya sığınan Türk kavimlerine mensup bazı topluluklar ile Türk olmayan öteki bazı toplulukların uğrak veya yerleşim merkezi olmuştur. Bu konuda Mehmet Bilgin'in "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihî üzerine" başlıklı araştırma

yazısı ile⁵ Necati Demir'in yayımlanmak üzere hazır duruma getirdiği *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı eserinin tarih ve etnik yapıyı içine alan *Giriş* bölümü önemli bilgiler vermektedir. Böylece, Karadeniz kuzeyindeki steplerde devlet kurmuş olan kavimlere mensup bazı toplulukların Kafkas ve Doğu Karadeniz bölgesindeki yerleşimlerde de yer aldıkları görülmektedir. Gerçi, bu bölgeye ilk ve orta çağlarda uğrak vermiş veya bir süre yerleşmiş olan, Türk boy ve kavimlerinden bir kısmının kendi kavim ve devlet varlıkları gibi, dilleri de zamanla tarihin silindiri altında ezilerek yok olmuştur. Ama bu eski kavimlerin uzantıları bugün varlığını kısmen sürdürmekte veya bize bölge ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Aslında, Doğu Karadeniz bölgesindeki yerleşimde, Trabzon'un eski çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olmasının da payı vardır. Öte yandan arazi yapısı dolayısıyla Doğu Karadeniz bölgesi ile Anadolu'nun iç bölgesi arasındaki geçiş zorluklarına rağmen, tarihî kaynaklar bu iki bölge arasındaki geçişlere olanak sağlayan çeşitli tarihî olaylara da yer vermişlerdir. Nitekim bugün bu bölgedeki dağ, dere, arazi, köy vb. yer adları, bu çok eski dönemlere kadar giden uğrak veya yerleşimlerin günümüze kadar uzanan kalıntılarıdır. İşte birkaç örnek: *Bulgar Dağları* ve *Canik Dağları* ile *Canik Beyleri* ve *Canik Sancağı* gibi adlar eski dönemlere giren ilişki ve yerleşiminin tipik kalıntılarıdır. M. Bilgin, Doğu Karadeniz bölgesinin tarihî topografyasını incelerken elde ettiği verileri değerlendirerek *Hunar* (şimdiki Aktaş köyü/Pazar) *Nefsihundezler* (Hayrat), *Hundezhumrukkapan* (Hayrat), *Hundezarsenli* (Hayrat), *Hundeztapanos* (şimdiki Topraklı/Hayrat), *Hunut Dağı* (İspir), *Hunut Deresi* (İspir), *Hunut Nahiyesi* (İspir), *Hungimek Dağı* (Yusufeli-Kılıçkaya), *Hunzi* (Makrandoz/Kutlular köyünün bir mahallesi, Sürmene) gibi yerleşim yerleri Hun varlığını, Borçkadaki *Avana* (Araklıya bağlı *Avanos* şimdi *Yıldızlı*) köy adlarının da *Avar* varlığını gösterdiğine işaret ediyor (agm. s. 67). Yine Bilgin'e göre bu bölgede Macarların varlığına işaret edilen *Macara* (Şimdi Altın yayla /Torul), *Maçur* (Harmanözü/Bayburt), *Macaroğlu* (şimdi Çandırçalış/Giresun), *Macarlı deresi* (Yusufeli), günümüzde Macaristan'da yaşayan ve Kumanların iki önemli boyu olan *Kabar* ve *Kasarlar* ile *Kaliz* Türklerine ait yer adları da vardır. Murgul'da *Kabarcat Dağ* (bölge ve köy, şimdi *Kabaca*) günümüzde Macaristan'da yaşayan Kumanların *Kabar* boyu ile *Kasarlar* ile işaret etmektedir. Bölgede *Kasar* kök adı taşıyan aileler de vardır. Bir başka Türk boyu olan *Kalizlerle* ilgili olarak Sürmene-Köprübaşı'na bağlı (şimdi Konuklu), Bayburt merkezine bağlı *Kliskayar* (şimdi Kabaçayır) gibi köyler gösterilebilir (agm. S. 68-69). Daha sonra Bilgin, bölgede Peçenek'lerden, Guzlar'dan geçmiş birtakım yer adlarını ve bunların değerli Türkolog ve yeradları uzmanı L Rasony ile değerli Türkolog Gy. Németh tarafından yapılan açıklamalarına da yer vermiştir. Bu makalede daha epey örnek vardır. Ayrıca N. Demir de yukarıda adı geçen eserinin "Trabzon ve Yöresinin Etnik Yapısı" başlıklı 2. bölümünde, kuzey Türklüğü döneminden başlayarak bölgede yer alan Türk boy ve kavimlerinin varlığını, bıraktıkları yer adlarını, bu konuda güvenilen birinci elden kaynaklara dayanarak

⁵ *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1999), Trabzon 2000, s. 47-66.

açıklamalara bağlamıştır. Ayrıca, bölgede, çok eski Türk topluluklarından kalma birtakım aile ve köken adlarının bulunması da bu bağlantıyı tanıklamaktadır.

Bilindiği gibi yer adları, bir bölgenin etnik yapısının ve yerleşim tarihinin aydınlanmasında kullanılan önemli ipuçlarıdır. Bizim de kısaca bu açıklamalara yer vermemizin nedeni, bölgedeki tarihî gelişme ve tabakalaşma süreçlerinin yalnız eserde belirtilen Pontus Krallığı ve çeşitli Türkmen boylarının yerleşimi ile sınırlı olmayıp çok daha eski dönemlere uzandığını ve bu bölgeye Karadeniz kuzeyinden gelen yerleşimlerin de bulunduğunu göstermek içindir.

Karadenizin kuzeyinde yurt tutmuş, daha sonra başka kavimlerle karışıp erimiş ve zamanla dillerini de kaybetmiş olan bu Eski ve Orta Çağ dönemlerine giren çeşitli Türk topluluklarının Trabzon ve yöresi ağızlarının biçimlenmesinde ne dereceye kadar etkin olduklarını bugün kesin olarak söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak, Karadeniz kuzeyinde X-XIII. yüzyıllar arasında kavmi bir birlik olarak yurt tutmuş olan Kumanlar ile onların devamı niteliğindeki Kıpçakların Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri ile Anadolu'nun iç kesimlerine kadar uzanan göç ve yerleşimleri hakkında bilgilerimiz vardır. XIII. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu içinde kendini gösteren Selçuklu Bizans ilişkileri bakımından da Kuman-Kıpçak unsurları üzerinde durulabilir. Bizans kaynaklarında bu konuda geniş bilgi vardır.⁶ Tarihî kaynaklar, 1204'ten sonra Trabzon ve yöresinde kurulan *Pontus Krallığı* döneminde, bu bölgedeki *Kuman-Kıpçak* yerleşimi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁷ Brandemoen'un belirttiği gibi Pontus Krallığı döneminde, Kuman-Kıpçak unsurlarının yalnızca orduda kullanımı ile sınırlı kalınmamıştır. Aynı zamanda Rum kaynaklarının *Kommenon* diye adlandırdığı bu Kıpçak-Türk boylarının sürekli yerleşim alanı da olmuştur. Bu durum hem Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi ile ilgili araştırmalarla hem yer adları ve aile adlarını tespit yoluyla ortaya konmuştur.⁸ L. Rasony ve Gy. Németh'in Macaristan'daki Kuman yer adları konusunda yaptıkları araştırmaların ortaya koyduğu o bölge yer adları ile Doğu Karadeniz bölgesindeki yer adları arasındaki koşutluk da yabana atılacak kanıtlar değildir. L. Rasony'nin *Tarihte Türklük* adlı eserinde bu konu ile ilgili değerli bilgiler yer almaktadır.

3.3. Biz, bundan 38-40 yıl önce Bartın ağızları üzerindeki lehçe tabakalaşmasını incelerken bütün Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde olduğu gibi, Bartın ve yöresi ağızlarında da alt tabakayı Kıpçakça'nın oluşturduğunun, çeşitli arşiv kaynakları ile tarihî kaynakların verdiği bilgilerle doğrulandığını gördük.⁹ Sayın meslektaşımızın yorucu uzun çalışmalarla ortaya koyduğu bu eser dolayısıyla, tarihî kaynaklara ve arşiv belgelerine uzanan araştırmaları incelediğimizde, Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında da Kuman-Kıpçak

⁶ Ayrıntı için R. Rahmeti Arat, agm. S. 713'e bk.

⁷ Nic. Gregoras ve Cantacuzen'den aktarılarak Paul Wittek, *Menteşe Beyliği* (Orhan Şaik Gökyay yay., Ankara 1944), s. 1, 13; Z. Korkmaz, age., s. 53-54.

⁸ M. Bilgin; agm. S. 47-87.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Z. Korkmaz, age. s. 41-63.

lehçelerinden gelme birtakım özelliklerin yer aldığına tanık olduk. Selçuklular döneminde Kastamonu ve yöresini elinde tutan Selçuklu emiri, Hüsametdin Emir Çoban'ın Deşt-i Kıpçak seferinden dönüşünde, pek çok ganimetle birlikte Kıpçak unsurlarını getirdiği de İbni Bm̄m'de uzun boylu anlatılmıştır.¹⁰ Kaldı ki, Kıpçakça'nın bölge ağızları üzerindeki etkisi ayrıca incelenmiş ve hangi özelliklerin bu ağızlara Kıpçak lehçesinden geçtiği özel araştırmalarla ortaya konmuştur.¹¹ Bu nedenle Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarını yalnız Rum, Ermeni, Oğuz ve Laz boyları ağızları ile sınırlamak doğru değildir. Bu noktada biz sayın meslektaşımızla aynı görüşü paylaşamıyor ve ondan ayrılıyoruz. Bu bölgenin ağız yapısını biçimlendiren ilk tabakayı oluşturan etnik unsur *Rumlar* ve dil de Rumca değil, *Kuman-Kıpçak* unsurlarıdır. Dolayısıyla sayın Brandemoen'un, o bölge ağızlarında çok arkaik bir özellik olarak alt tabakayı oluşturan Rumca'dan geldiğini kabul ettiği ön ses *k-*, *t-* sesleri ile Rumca'dan geçmiş olarak gösterdiği öteki arkaik özelliklerin hemen hepsi de doğrudan doğruya Kıpçak özellikleri veya zaman içinde Kıpçak-Oğuz karışımından oluşmuş özelliklerdir. Kıpçakçadan geçme özellikleri, *Codex Cumanicus*'un dil yapısı ortaya koyduğu gibi, öteki tarihî dönem Kıpçak eserleri ile günümüz Kıpçak koluna giren Kafkas bölgesindeki Karaçay, Balkar gibi lehçeler de ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Doğu Karadeniz bölgesi iskân tarihi bakımından XII-XIII. yüzyıllar Selçuklu döneminde bölgeyi çevreleyen *Danışmendliler*, *Çobanlar*, *Candarogulları* ile ilgili olduğu gibi, Selçukluların yıkılmasından sonra kurulan Anadolu Beylikleri döneminde de Türkmenlerle iç içedir. XV. XVI. yüzyıllarda Akkoyunlularla olan siyasi ilişkiler dolayısıyla, sayın yazarın da belirttiği üzere, bölgeye *Bayındır*, *Çepni* vb. boyların yerleştiği de bilinmektedir. Bütün bu tarihî gelişmelerin ulaştığı sonuç, Trabzon ve yöresinin, daha 1204'te Trabzon Rum Krallığı kurulmadan önce, bir yandan Karadeniz kuzeyinden gelen Türk boyları bir yandan da Anadolu bölgesindeki Oğuz-Türkmen boyları tarafından iskân edilmiş olmasıdır. Coğrafyacı Dimeşki (öl. 1327) *Nuhbetü'd-Dehr fi-acâyibi'l-Berr ve'l-Bahr*¹² adlı eserinin 319. sayfasında; Sinop, Trabzon ve çevresini tanıtırken bu yörede konuşulan dilleri Türkçe, Arapça, Farsça ve Ermenice olarak saymıştır. Eserde Rumca veya Helenceden söz edilmemiştir.¹³

3.3.2. B. Brendemoen'un araştırmasında bibliyografyaya alınmamış olan *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* adlı eser incelendiğinde görülüyor ki, verilen bildiriler, Trabzon ve yöresini tarihî gelişmesi, coğrafi durumu, yer adları

¹⁰ İbn-i Bm̄m, *El-Evâmîrü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, s. 300-310; Tıpkıbasım Adnan Erzi yay., TTK. Ankara 1956, s. 300-310; Salim Gökçe "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi yay., Samsun 1988, s. 477-484.

¹¹ bk. Necati Demir, "Zonguldak ve Yöresi Ağızlarında Kıpçakça Özellikler" *IV. Türk Dil Kurultayı Bildirileri* İzmir-Çeşme 2001. (baskıda)

¹² Çev. A. F. Mekren, Kopenhagen 1874.

¹³ Mahmut Ak, "İslâm Coğrafyacılarına göre Trabzon" *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 2000, s. 31 ve buradan aktarılarak, Necati Demir, age., s. 94.

ve etnik yapısı bakımından eski kaynaklara ve alan araştırmasına dayanan bilgilerle aydınlatmaktadır. Bu araştırmalara, yine Trabzon'da yapılmış olan *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil ve Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001, I. Cilt: Tarih, 890 s., II. cilt : Dil ve Edebiyat, Trabzon 2001, 498 s.) adlı iki dolgun cildi de katabiliriz.

Şurasını da önemle belirtmek gerekir ki, Doğu Karadeniz bölgesinde yerleşmiş olan Kuman-Kıpçak boyları, Ortodoks-Hristiyanlardır. Ama dilleri Türkçedir. 1204'te Rum-Pontus Krallığının kurulması ile buraya elbette bir miktar Rum da gelmiştir. Ancak, bu krallığın kurulduğu dönemde, bölgede Kuman-Kıpçakların önemli bir yeri vardır. Türkmen Beylerine karşı açılan savaşlarda, Pontus Krallığı hep bu Ortodoks-Hristiyan Kuman-Kıpçak askerlerini kullanmıştır. Ticaret de Türklerin elindedir. Çeşitli yerlerden gelen tacirler, getirdikleri malları yörede yaşayan Hazar, Bulgar ve Peçenek Türklerinin ürettikleri mallarla değiştirmektedirler.¹⁴

3.3.3. İşaret edilmesi gereken önemli bir nokta da Trabzon Rum Krallığının kurulması ile buraya çok büyük sayıda Rum topluluğunun gelmemiş olduğudur. 1436-1438 yılları arasında Trabzon'u ziyaret eden İspanyol seyyahı Pero Tafur, şehir nüfusunun yaklaşık 4000 kişi olduğunu kaydetmiştir. A. Bryer de bu nüfusun 4000 veya 5000 civarında olabileceği görüşündedir.¹⁵ Necati Demir, ticaret hayatında ve kilise kayıtlarında Hristiyan Türklerin sayısının yüksekliği dikkate alınır, Rum nüfusunun 4000'den aşağı olduğu da söylenebilir, düşüncesindedir.¹⁶ Hanefi Bostan not 15'te gösterilen bildirisinde, Trabzon bölgesindeki nüfus hareketlerini 1486-1583 yılları arasındaki çeşitli tahrir defterlerinde yer alan kayıtlara göre şöyle değerlendirmiştir: 1486 tahrir defterlerindeki kayıtlarda toplam 2025 Müslüman 4476 Hristiyan nüfus yer almaktadır. Bu Hristiyan nüfusun 858'i Ermeni, 204'ü Cenevizli, 11'i Venedikli kalanı da Hristiyan-Ortodoks'tur (*agm.*, s. 158-160). 1583 tarihli sayımda ise, Müslüman sayısı hayli artmış 6083'e çıkmıştır. Hristiyan sayısı 4901'dir. Müslüman nüfus toplam nüfusun %55,38'ini Hristiyan nüfus %44,62'sini oluşturmaktadır.¹⁷ Yukarıda *agm*'de toplam Müslüman nüfusu, sonradan iskân edilen 115 hanelik Yörük taifesi ile birlikte 1134 hane olarak verilmiştir (s. 175-176 başı). Nüfustaki bu değişim yapılan araştırmaların ortaya koyduğu üzere, 1461 yılındaki Osmanlı fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet'in ve kendinden sonra gelen padişahların izledikleri İskân siyaseti ile ilgilidir. Bu siyaset dolayısıyla bölgeden dışarıya, söz gelişi. Batı Trakya'ya Hristiyan sürgünleri yapıldığı gibi, dışarıdan bölgeye Müslüman nüfusu da getirilmiştir. Tarihî

¹⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 29-30.

¹⁵ *Travels and Adventures* (1435-1439), Malcolm Letts, London 1926, s. 131; buradan aktarılarak Hanefi Bostan, "XV-XVI. yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, s. 169.

¹⁶ *age.*, § 2.2.1.

¹⁷ Hanefi Bostan. *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara TTK. Yay. 2002, s. 171 ve öf.

kaynaklar, Fatih'in Trabzon fethinden sonra Kral David'i aile ve akrabaları, ileri gelen yöneticiler ve zenginler ve bir kısım halkı da çoluk ve çocukları ile birlikte İstanbul'a sürdüğünü kaydederler.¹⁸ Trabzon'dan sürülen gayri Müslimlere karşılık bir kısım Müslüman Türk de Trabzon'a sürülerek Hristiyanlardan boşaltılan yerlere yerleştirilmiştir.¹⁹ Görülüyor ki, Trabzon'da fetihle birlikte hem dışa hem de içe dönük bir sürgün siyaseti izlenmiştir. Böylece fetih sırasında zaten 4000-5000 civarındaki Hristiyan nüfusu daha da azalmıştır. Bu sürgünler ve kendi istekleri ile bölgeye yerleşen Müslüman Türkler kanalıyla, bölgenin Müslüman Türk nüfusu yukarıda belirtildiği gibi 1461-1583 yılları arasında hayli artmıştır. Bu artış oranı 1554 sayımı ile 1583 sayımı arasında %88 oranındadır.²⁰ Görülüyor ki, hem fetihten önce hem de fetihten sonra, bölgede dilin alt yapısını etkileyecek oranda bir Rum nüfusu yoktur.

Aynı durum başka araştırmacılar tarafından da ortaya konmuştur. Bunlardan biri, kısmen Trabzon ve yöresini de içine alan ve Türk Tarih Kurumu tarafından tahriri defterleri üzerindeki derinlemesine araştırmalar dayanılarak yayımlanan *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* adlı üç ciltlik eserdir. Bu esrin Bahaeddin Yediyıldız ve Ünal üstün tarafından fetihten önceki 1455 tarihli tahrir defterine dayanılarak hazırlanan I. cildinin üzerinde (TTK yay., Ankara 1992, 679 s.) "Sunuş" bölümünde, Bahaeddin Yediyıldız, araştırmanın ulaştığı genel sonucu şöyle getirmiştir.

"Yukarıdan beri çizmeye çalıştığımız bu kısa tablo, Ordu bölgesinde Türk fethinden itibaren Hristiyanların sayısının çok az olduğunu, hiçbir zaman %10 nispetini aşmadığını, birkaç istisna hariç, Müslümanlaşıp Türkleşmediklerini, Türk müsamahası sayesinde varlıklarını son yüzyıla kadar sürdürdüklerini, İmparatorluğun zayıflaması neticesinde dış güçlerin desteği ile nüfuslarını artırma ve bağımsız bir Pontus Devleti kurma hayallerinin hiçbir gerçeğe dayanmadığı için sonuç vermediğini ve neticede ülkeyi terk etmek zorunda kaldıklarını açıkça göstermektedir.

Bu tablonun, sadece derinliğine incelediğimiz Ordu bölgesi için değil henüz ciddî olarak incelenmemiş olan fakat bu incelemelere imkân verecek belgeleri arşivlerimizde mevcut bulunan bütün Karadeniz bölgesi, hatta bütün Türkiye için aynı olduğunu söylememiz mümkündür" (adı geçen eser XXV).

3.4. Görülüyor ki burada sayın Brandemoen'un batı kaynaklı bazı araştırmalara dayanarak ortaya koyduğu sonuçlar ile yerli kaynaklara ve gerçek

¹⁸ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, yay. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 110; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi* (1461-1583), İstanbul 1981, s. 5-6, buradan aktarılarak. Hanefi Bostan, agm., s. 169.

¹⁹ M. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nüma*, yayımlayanlar Faik Reşit Unat-Mehmet A. köymen III, Ankara 1957, s. 753; Aşık Paşaoğlu, *Tevarih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri*; yay. Nihat Atsız, İstanbul 1949, s. 208; H. Bostan, agm., s. 169.

²⁰ Hanefi Bostan, agm., s. 175.

belgelere dayanan araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar birbiriyle çelişmektedir. Gerçek durum yukarıda açıklanan biçimde olduğu hâlde, acaba bu farklı sonuç ve yanlışlı nerden kaynaklanmaktadır? Sorusunu sormaktan kendimizi almadık. Biz yanlışlığın iki temel nedeni olduğu düşüncesindeyiz: Bunlardan birincisi Trabzon ve yöresini ilgilendiren bütün yerli kaynakların ve arşiv belgelerinin tam olarak incelenmemiş olmasıdır. Batılılarca incelenen sınırlı sayıdaki belgelerin bir kısmında da yazarın belirttiği üzere kasıtlı bir tutumun egemen olmasıdır. İkincisi de eğer batılı kaynakların yerdiği bilgilerde bir yanlışlığa yoksa, tahrir defterlerinde ve çeşitli arşiv belgelerinde, nüfusun Türk / Rum diye etnik temelde bir ayırımı tabi tutulmadan yalnızca Müslüman / Hıristiyan biçiminde bir ayırımla gösterilmesinden ve bir kısım batılı araştırıcıların da Kuman-Kıpçak boylarını Hıristiyan olmaları dolayısıyla Rum halkı saymış olmalarından ileri gelmiş olmalıdır. Aynı yanlışlığa sayın Brandemoen'un da kapıldığını düşünüyöruz. Oysa, bölgedeki Ortadoks-Hıristiyanların önemli bir bölümünü Türkçe konuşan Kuman-Kıpçak boyları oluşturmaktadır.

Brandemoen, araştırmasının son bölümündeki değerlendirmede, Türkçe adları taşıyan Ortadoks-Hıristiyanlar dolayısıyla, kısaca Rus bilim adamı Rustam Shukurov'un tespitlerine de işaret etmiş ama onun bu değerlendirmesi üzerinde yeterince durma gereğini duymamıştır. Oysa, R. Shukurov, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar" başlıklı makalesinde²¹ bu konuya Maçka'nın Vazelon manastırında bulunan kilise kayıtlarına, *chrysabulls* adı verilen Krallığa ait resmî belgeler kitabına ve öteki metinlere dayanarak ve şahıs adlarını temel alarak Türkçe konuşan Ortadoks-Hıristiyanların varlığını ortaya koymuştur. Bu tespitlerin ortaya koyduğu sonuçlar, yabana atılacak bilgiler değildir. R. Shukurov, tespit edilen Türkçe isimler arasında, Selçuklular dönemindeki isim alma geleneği uyarınca *Fahreddin Doğmuş*, *Seyfeddin Sabır*, *Şemseddin Oğuz* gibi eski Türk isimleri ile Arapçadan gelme isimlerin yan yana bulunduğunu, bunun daha sonraki yüzyıllarda ortadan kalktığını bildiriyor. R. Shukurov, doğu kökenli Türkçe adlar arasında *Gozalp* (<Oğuzalp), *Kounoukes* (<*Kınık+as* Rumca ek ile) gibi boy adlarından gelenler ile Türkçe adların Rumca meslek ve zanaat gösteren *-as* ekiyle genişletilmesinden oluşun *Tzakas* (< *ocak*, *ocakçı*) *Tzoukalas* (< Tk. *çukal* veya *çömlekçi*), *kalkanas* (< Tk. *Kalkan* veya *kalkancı* gibi adları da vermiştir (agm. S. 116). Shukurov, yukarıda gösterilen türden adların Yunanlılar tarafından doğu dillerinden *kalkan*, *çakal*, *ocak*, *furanci* (aslen Yun). Biçiminde yalın durumları ile alınıp Rumca eklerle genişletilerek Rumcalaştırıldığı görüşündedir. Trabzon Rum kaynaklarında benzer *pazariotes* (< *pazar* < Far. *Bazar*), Rumca *maitanın* (< Tk. *Meydan* <Far. *Maydan*) gibi yer adları da vardır.²²

²¹ *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, s. 111-121.

²² Ayrıntılı bilgi için agm. S. 117-121'e bk.

Shukurov'a göre bölgedeki doğu kökenli isimler iki ana gruba ayrılır. İlk gruptaki adlar, Hristiyanlıktaki ad alma ve vaftiz geleneği uyarınca Hristiyan adlar alıp soyadları doğu kökenli olanlardır. Bunlar zamanla asimile olarak Hristiyanlaşan Türklerdir. İkinci gruptakiler ise, komnenos tebaası oldukları hâlde Türk adlarını taşıyan ve Türkçe konuşan unsurlardır (agm. s. 110). Yazar sonuç olarak Komnenosların askerî faaliyetlerinin, Türkleri, Hristiyan olan bu bölgeye sızdırmaktan alıkoymadığını, Hristiyan Rum toplumunun içindeki Türk kültür unsurlarının zannedildiğinden çok daha fazla olduğunu, konuşma dilindeki Türkçe sözlerin bunun ilk kanıtı olduğunu, komnenos döneminin kaynaklarından çıkarılan doğu kökenli kelimelerin Rumcadaki Türk kökenli ödünç kelimelerin ilk örnekleri olduğunu, ayrıca modern Yunancada Türkçeden ödünç alınan kelimelerin çoğunun Türk hâkimiyeti boyunca Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinin bir sonucu olmayıp doğrudan doğruya alt yapıyı temsil ettiğini (agm. s. 120) bildiriyor.

Shukurov'un yaptığı bu açıklamalar dışında öteki kaynaklara dayanarak yukarıda işaret ettiğimiz yer adları, iskân durumu, nüfus hareketleri gibi öteki hususlar da açıkça ortaya koymaktadır ki, Trabzon ve yöresinin ağız yapısında, oradaki Türkçe konuşan eski Türk boylarının önemli bir yeri vardır. Gerçi burada bir süre Pontus Rum Krallığının kurulmuş, bölgede Hristiyan Kıpçakların da yer almış olması, ister istemez Rumca ile Türkçe ve pek az oranda Ermenice ile Türkçe arasında bazı karşılıklı etkilerin yer almasına yol açmıştır. Hatta pek az da olsa yer yer Gürcü, Laz, Hemşin dillerinin etkisi de söz konusu olabilir. Ancak, biz bu etkilerin daha çok kelime alışverişi düzeyinde kaldığını, Türkçe sözlerin bazı Rumca eklerle genişletilmesine rağmen, bunun dilin temel yapı ve biçimlenmesine inemediğini düşünüyor ve görüyoruz. Öte yandan bu karşılıklı etkileşim yalnız Pontus bölgesinde değil, Anadolu'nun Rumlar ile Türkleri iç içe getiren öteki bölgelerinde de söz konusudur. Bu karşılıklı etkileşimde Türkçe Rumcadan ve pek az sayıda Ermeniceden de bazı kelimeler almıştır. Bu kelimeler söz varlığı bakımından Türkçeye girmiş yabancı sözlerin en alt tabakasını oluşturduğu hâlde, bunları kendi ses yapısının özellik ve işleyişine uydurarak Türkçeleştirmiştir.²³ Asla Türkçenin ses yapısını zorlayan bir etki söz konusu olmamıştır. Anadolu ağızlarındaki Rumca, Ermenice vb. yabancı sözler üzerinde araştırmalar yapmış olan A. Tietze de, Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasını yapan L. Karahan da bizim gibi, bu dönemlerdeki yabancı etkisinin hiçbir zaman dilin iç yapısını zorlamadığını, ancak kelime alışverişi biçiminde olduğu görüşündedirler. Kaldı ki, Trabzon ve yöresi ağızlarında bulunan ve Rumcadan geçtiği söylenen bütün özellikler, Eski Türkçeden başlayarak Türk lehçelerinde görülebilen özelliklerdir. Türk dili tarihinde bunun örnekleri çoktur. Bu nedenle, sayın B. Brandemoen'un, Trabzon ve yöresi ağızlarının fonolojisinde alt yapıyı Rumcanın oluşturduğu görüşünü bir yana bırakarak Trabzon ve yöresi ağızlarının ses bilgisi alt tabakasını genellikle Kırım-Kıpçak Türkçesi ile daha eski yerleşim

²³ Bu konudaki örnek ve açıklamalar için Z. Korkmaz "Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekler", *Türk Dili* s. 620, (Ağustos 2003), s. 118-127'ye bk.

dönemlerinden gelen bazı kalıntıların oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu ağızların alt ve üst tabakası ile bir bütün olarak da Kırım-Kıpçak boylarına ait dil özellikleri ile Eski Anadolu Türkçesinden gelme Oğuz-Türkmen boylarına ait dil özelliklerinin belki pek az oranda daha başka bazı etkileri de içine alarak zamanla karışıp kaynaşan bir sentezden geçerek oluştuğu düşüncesindeyiz.

Anadolu'ya doğudan gelmiş 23 Oğuz-Türkmen boyunun ve buna karışan Kıpçak vb. öteki bazı Türk boylarının Türkleşmesinden sonra Türkler ile Rumların bir süre iç içe yaşama durumu aynı şekilde Anadolu'nun öteki bölgeleri için de söz konusudur. Ancak, buralarda da Türkçe Rumcadan sosyal yaşamla ilgili birtakım sözler aldığı hâlde, hiçbir zaman Rumca Türkçenin ses yapısını etkileyememiştir. Hele orta Anadolu'yu içine alan Kapadokya bölgesinde, Türk nüfusu içinde Rumlar dışında, tıpkı Trabzon bölgesinde olduğu gibi, bir miktar da Rumca bilmeyen ve Türkçe konuşan Ortadoks-Hristiyanlar vardır. Nitekim Ch. Texier, *Küçük Asya* (C. III. İstanbul 1340 / 1924) adlı eserinde *Ürgüp* şehrini anlatırken, buradaki Rumların İran ve Batı Anadolu kıyısındaki Rumlardan büsbütün başka olduğunu ve hiçbirinin Rumca bilmediğini, “hatta papazların bile bu lisanı ancak merasim-i diniyede kullandıklarını” kaydetmiştir.²⁴ Bu nedenle Nevşehir ve yöresinin Hristiyan sakinleri mübadeleye kadar olan dönemde hep Türkçe konuşmuşlardır. J. Eckmann'ın, “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar”²⁵ adlı çalışması ile Nevşehirli papaz Georg'un Anadolu Hristiyanlarınca yararlanılmak üzere Yunancadan seçtiği metinleri 1815 yılında, o zamanki Nevşehir ağzı ile Türkçeye çevirip *Altınoluk* adıyla bastırması²⁶ Ch. Texier'in yazdıklarını doğrulamaktadır. Bu gün Nevşehir'in yaşlıları, nine ve dedelerimiz ile ana ve babalarımız vaktiyle Nevşehir ve yöresinde oturan, Kurtuluş savaşından sonra da değiş-tokuş edilen Ortodoks-Hristiyanların Rumca bilmediklerini kendileri gibi Türkçe konuştuklarını söylerler. Sayın Brandemoen'un, Rumcanın Türkçeye empoze edilmesi yoluyla B dilinin yani Türkçenin yenileştirilmiş (innovation) bir varyantı olarak gösterdiği ve Yunanistan'da Yunanlılarca anlaşılmadığını belirttiği dil, her hâlde, Ortadoks-Hristiyanların Türkçesi olmalıdır. Hristiyanlığın, kilisenin ve biraz da Rumcanın etkisi altında bazı değişikliklere uğramış bir dili Yunanlıların anlamaması doğaldır. Çünkü bu dilin temeli Türkçedir.

B. Brandemoen'un Gy. Németh'in Batı Rumeli ağızlarının Trabzon ve yöresinden o bölgeye göçmen olarak giden halkın ağızlarına dayandığı görüşüne karşı çıkarak, bu benzerlik ve yakınlığı tıpkı Trabzon ve yöresi ağızlarında olduğu gibi izolasyona bağlayan görüşünün tartışması için Metin Karaörs'un,

²⁴ age., s. 72 ve buradan aktarılarak Z. Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, 2. baskı. TDK., Ankara 1994 “Giriş” böl. s.5.

²⁵ *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi*, C. VIII / 1-2 (Ankara 1950), s. 165-200.

²⁶ Bk. Severien Salaville-Eugene Dalleggio, *Karamanlıdika; Bibliographie Analytique douvrages en Langue Turque imprimes en caracteres Grecs I* (1584-1850); s. 167 ve ö.; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* (Giriş) böl., s. 6.

“Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı”²⁷ konusundaki yazısı salık verilebilir. Sayın Karaörs her iki bölgenin ortak yer adları ve ağız yapısı üzerinde yaptığı karşılaştırmalarda Batı Trakya bölgesi ağızlarının da tıpkı Trabzon ve yöresi ağızlarında olduğu gibi Oğuz-Kıpçak özelliklerinin karışıp kaynaşmasından oluştuğu görüşüne ulaşmıştır.

Bu değerlendirme yazısı dolayısıyla yukarıda Trabzon ve yöresi ağızlarının fonolojik alt yapısı için dile getirdiğimiz hususlar, eğer değerli meslektaşımızın uzun ve yorucu çalışmalarının ürünü olan eserine bir katkı sağlarsa kendimizi kıvançlı sayacağız.

---

²⁷ *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* s. 89-98.